

Σχετικά με τόν καταφατικό χαρακτήρα τῆς κουλτούρας.

1

Ἡ θεωρία ὅτι ἡ σημασία κάθε ἀνθρώπινης γνώσης εἶναι συνδεδεμένη ἀναγκαστικά μέ τήν πράξη, ἀνήκε στόν πυρήνα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὁ Ἀριστοτέλης πίστευε ὅτι οἱ ἀλήθειες πού προσκομίζονται ἀπό τή γνώση ὀφείλουν νά καθοδηγοῦν τήν πράξη τόσο στήν καθημερινή ζωή ὅσο καί στίς τέχνες καί στίς ἐπιστήμες. Στόν ἀγώνα τους γιά τήν ὑπαρξη οἱ ἀνθρωποι χρειάζονται τήν προσπάθεια τῆς γνώσης, τήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, γιατί ὅ,τι εἶναι καλό, ὠφέλιμο καί σωστό γι' αὐτούς δέν εἶναι καί ἄμεσα φανερό. Ὁ τεχνίτης καί ὁ ἔμπορος, ὁ πλοίαρχος καί ὁ γιατρός, ὁ στρατηγός καί ὁ πολιτικός ὀφείλουν ὅλοι νά κατέχουν τήν ὀρθή γνώση στόν τομέα τους γιά νά μποροῦν νά ἐνεργήσουν κατάλληλα ὅταν τό ἀπαιτήσουν οἱ περιστάσεις.

Παρόλο πού ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει τόν πρακτικό χαρακτήρα κάθε γνώσης, κάνει μιά σημαντική διάκριση ἀνάμεσα στίς διαφορετικές μορφές γνώσης. Τίς ταξινομεῖ σύμφωνα μέ μιά κλίμακα ἀξιών. Στό τελευταίو σκαλοπάτι βρίσκεται ἡ κατάλληλη πρακτική γνώση τῶν ἀναγκαιῶν γιά τήν καθημερινή ὑπαρξη πραγμάτων καί, στό ψηλότερο σκαλοπάτι, ἡ φιλοσοφική γνώση. Ἡ τελευταία δέν ἔχει σκοπό ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό της· μᾶλλον, αὐτός ὑπάρχει μόνο γι' αὐτήν καί ὀφείλει νά δώσει στόύς ἀνθρώπους τήν ὑψιστή εὐτυχία. Μέσα σ' αὐτή τήν ἱεραρχία ὑπάρχει μιά ἀποφασιστική τομή ἀνάμεσα στό ἀναγκαῖο καί τό χρήσιμο ἀπό τή μιά μεριά, καί στό «ῥαῖο» ἀπό τήν ἄλλη. «Ὁλόκληρη ἡ ζωή χωρίζεται σέ δύο μέρη, σέ ἐργασία καίσχόλη, σέ πόλεμο καί εἰρήνη, καί οἱ δραστηριότητες διακρίνονται σέ ἀναγκαῖες καί χρήσιμες δραστηριότητες, καί σέ ῥαῖες δραστηριότητες».¹ Ἀλλά ἐπειδή δέν ἀμφισβητεῖται αὐτή ἡ ἴδια ἡ διαίρεση, καί ἐπειδή ἡ «καθαρή» θεωρία τείνει νά παγιωθεῖ μέ τή μορφή μιᾶς ἀνεξάρτητης δραστηριότητος, μαζί μέ τίς ἄλλες περιοχές τοῦ «ῥαίου», δίπλα καί πάνω ἀπό τίς

άλλες δραστηριότητες, θρυμματίζεται τό αρχικό αίτημα τής φιλοσοφίας: νά καθοδηγείται ή πράξη από τίς αλήθειες πού προσκομίζονται από τή γνώση. 'Ο χωρισμός του χρήσιμου καί του άναγκαίου από τό ώραίο καί τήν ευχαρίστηση είναι τό πρώτο σημάδι μιās εξέλιξης πού δίνει έλεύθερο πεδίο δράσης στον ύλισμό τής άστικής πράξης από τή μιá μεριά, καί στήν απομόνωση τής ευτυχίας καί του πνεύματος στον περιορισμένο χώρο τής «κουλούρας» από τήν άλλη.

Στούς λόγους πού προβάλλονται γιά νά δικαιολογηθεί ό ύποβιβασμός τής ανώτερης αὐτῆς μορφῆς τής γνώσης καί τής ήδονῆς σέ καθαρή, χωρίς σκοπό θεωρία, επαναλαμβάνεται συνεχῶς τό ακόλουθο μοτίβο: ό κόσμος τής αναγκαιότητας, τών καθημερινῶν φροντίδων τής ζωῆς, εἶναι άσταθής, άδέβαιος, άνελεύθερος-όχι μόνο στον τρόπο μέ τόν όποιο πραγματώνεται αλλά καί στήν ίδια του τήν οὐσία. 'Η διάθεση υλικῶν αγαθῶν δέν εἶναι ποτέ άπόλυτα τό έργο τής ανθρωπίνης επιδεξιότητας καί σοφίας· έξουσιάζεται από τήν τύχη. Τό άτομο πού θάζει μέσα σ' αὐτά τά αγαθά καί τόν ύψιστο στόχο του, τήν ευτυχία, γίνεται σκλάβος τών ανθρωπῶν καί τών πραγμάτων πού ξεφεύγουν από τήν έξουσία του: παραιτεῖται από τήν έλευθερία του. 'Ο πλούτος καί ή ευημερία δέν έρχονται καί δέν διατηροῦνται χάρις στήν αὐτόνομη άπόφασή του, αλλά μάλλον χάρις στή μεταβαλλόμενη εὖνοια τών τυφλῶν περιστάσεων. "Ετσι ό άνθρωπος ύποτάσσει τήν υπαρξή του σ' ένα σκοπό πού βρίσκεται έξω άπ' αὐτόν. Τό γεγονός ότι ένας τέτοιος έξωτερικός σκοπός άρκει γιά νά διαφθείρει καί νά ύποδουλώσει τόν άνθρωπο, προϋποθέτει μιá κακή οργάνωση τών υλικῶν συνθηκῶν τής ζωῆς, συνθηκῶν, πού ή αναπαραγωγή τους ρυθμίζεται από τήν άναρχία τών αντιτιθέμενων κοινωνικῶν συμφερόντων. Σ' αὐτή τήν οργάνωση ή διατήρηση τής κοινῆς υπαρξῆς εἶναι άσυμβίβαστη μέ τήν έλευθερία καί τήν ευτυχία τών ατόμων. Στό βαθμό πού ή φιλοσοφία μεριμνά γιά τήν ευτυχία τών ανθρωπῶν - καί ή κλασική θεωρία τών αρχαίων τή θεωρεῖ ως τό ύψιστο αγαθό -, δέν μπορεί νά βρεῖ αὐτή τήν ευτυχία μέσα στήν υπάρχουσα οργάνωση τής υλικῆς ζωῆς: εἶναι άναγκασμένη νά υπερβεί τή γεγονόττητα τής οργάνωσης αὐτῆς.

'Η υπέρβαση δέν άφορᾷ μόνο τή μεταφυσική, τή θεωρία τής

γνώσης και την ηθική, αλλά και την ψυχολογία. Όπως και ό
ξω από την ψυχή κόσμος, έτσι και ή ανθρώπινη ψυχή χωρίζε-
ται σε μιά ψηλότερη και σε μιά χαμηλότερη ζώνη· ανάμεσα
στους πόλους του αισθησιασμού και του Λόγου (Vernunft) παί-
ζεται ή ιστορία της ψυχής. Η ύποτιμηση του αισθησιασμού
στηρίζεται στα ίδια κριτήρια μ' εκείνα της ύποτιμησης του θλι-
κού κόσμου: γιατί ό αισθησιασμός είναι ένα πεδίο όπου κυ-
ριαρχεί ή αναρχία, ή αστάθεια και ή ανελευθερία. Η ήδονή
των αισθήσεων δέν είναι από μόνη της κακή· είναι κακή γιατί
πραγματοποιείται κι αυτή όπως και οι κατώτερες δραστηριο-
τητες του ανθρώπου, μέσα σ' ένα κακό σύστημα. Τά «κατώτε-
ρα μέρη της ψυχής» ενώνουν τον άνθρωπο μέ τή δίψα του κέρ-
δους και της κατοχής, μέ την ανάγκη της αγοράς και της πώλη-
σης· οδηγείται στο «νά μή θαυμάζει και νά μήν έκτιμᾷ τίποτε
ἄλλο έκτός από τό χρήμα κι ἀπ' αὐτούς πού τό ἔχουν». ² Γι' αὐ-
τό τό λόγο τό «ἐπιθυμητικό» μέρος της ψυχής, πού είναι προ-
σανατολισμένο στην ήδονή των αισθήσεων, ονομάζεται από
τόν Πλάτωνα και «φιλοχρήματο», «γιατί τό χρήμα είναι τό κυ-
ριότερο μέσο ίκανοποίησης τέτοιων ἐπιθυμιῶν». ³

Όλες οι όντολογικές ταξινομήσεις του αρχαίου ιδεαλισμού
ἐκφράζουν την κακότητα μιᾶς κοινωνικής πραγματικότητας
όπου ή γνώση της ἀλήθειας για την ανθρώπινη ύπαρξη δέν εν-
σωματώνεται πιά στην πράξη. Ό κόσμος του ἀληθινού, του
καλού και του ωραίου είναι στην πραγματικότητα ένας «ιδια-
τός» κόσμος, στο βαθμό πού θρίσκεται πέρα από τίς υπάρχου-
σες συνθήκες της ζωής, πέρα από μιά μορφή ύπαρξης όπου οι
περισσότεροι άνθρωποι ἐργάζονται σάν δοῦλοι ή ξοδεύουν τή
ζωή τους στο ἐμπόριο και όπου μόνο μιά μικρή ομάδα ἀνθρώ-
πων έχει τή δυνατότητα νά ἀσχολείται μ' αὐτό πού ξεπερνᾷ τή
μέριμνα και τή διατήρηση του ἀναγκαίου. Όταν ή ἀναπαρα-
γωγή της ὑλικής ζωής πραγματοποιείται κάτω από την κυριαρ-
χία της ἐμπορευματικής μορφής και διαιωνίζει την ἀθλιότητα
της ταξικής κοινωνίας, τότε τό καλό, τό ωραίο, και τό ἀληθινό
υπερβαίνουν αὐτή τή ζωή. Κι ἂν όλα ἐκεῖνα πού είναι ἀπαραι-
τητα για τή διατήρηση και τή ἐξασφάλιση της ὑλικής ζωής πα-
ράγονται μ' αὐτή τή μορφή, τότε όλα ἐκεῖνα πού δέν μπαί-
νουν σ' αὐτό τό πλαίσιο είναι «περιττά». Αὐτό πού είναι τελι-

κά τὸ οὐσιαστικό γιὰ τὸν ἄνθρωπο, οἱ ἀνώτερες ἀλήθειες, τὰ ἀνώτερα ἀγαθὰ καὶ οἱ ἀνώτερες χαρές, χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἀναγκαῖο μέ μιὰ ἄδυσο, καὶ ἀποτελεῖ μιὰ «πολυτέλεια». Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν κατάργησε αὐτὴ τὴν κατάστασι τῶν πραγμάτων: ἡ «πρώτη φιλοσοφία», πού ἐμπεριέχει τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ καὶ τὴν ὕψιστη εὐτυχία, εἶναι ἔργο τῆςσχόλης τῶν λίγων πού δὲν χρειάζεται νὰ μεριμνήσουν γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Ἡ «καθαρὴ θεωρία» εἶναι τὸ ἐπάγγελμα πού ταιριάζει σὲ μιὰ ἐλίτ ἀπομονωμένη ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀνθρωπότητος μέ ἀξεπέραστους κοινωνικοὺς φραγμούς. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὑποστήριξε ὅτι τὸ καλὸ, τὸ ὠραῖο καὶ τὸ ἀληθινὸ εἶναι ἀξίες καθολικῆς ἐγκυρότητας καὶ καθολικῆς ἐφαρμογῆς πού ὀφείλουν νὰ διαποτίζουν καὶ νὰ ἀπεικονίζουν «ἀπὸ ψηλά» τὴ σφαῖρα τῆς ἀναγκαιότητος, τῆς ὕλικῆς μέριμνας γιὰ τὴ ζωὴ. Μόνο ὅταν θὰ ἐγερθεῖ αὐτὴ ἡ ἀξίωσις θὰ ἐμφανιστεῖ καὶ ἡ ἐννοια τῆς κουλτούρας πού ἔγινε κεντρικὸ στοιχεῖο στὴν ἀστικὴ πράξις καὶ στὴν ἀστικὴ κοσμοθεώρησις (Weltanschauung). Ἡ ἀρχαία θεωρία περιλαμβάνει μέσα στὴν ἀνώτερη ἀξία τῶν ἀληθειῶν πού ξεπερνοῦν τὴ σφαῖρα τῆς ἀναγκαιότητος κι αὐτὸ πού εἶναι κοινωνικά «ἀνώτερο»· γιὰ αὐτὲς οἱ ἀλήθειες κατοικοεδρεύουν στὰ κοινωνικά στρώματα πού ἔχουν τὴν ἐξουσία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ κυρίαρχη κοινωνικὴ θέσις αὐτῶν τῶν στρωμάτων ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ θεωρία στοῦ βαθμοῦ πού «ἐπάγγελμα» τοὺς πρέπει νὰ εἶναι ἡ μέριμνα γιὰ τίς ἀνώτερες ἀλήθειες.

Μέ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ ἀρχαία θεωρία φτάνει ἀκριδῶς στοῦ σημείου ὅπου ὁ ἰδεαλισμὸς ὑποχωρεῖ μπρὸς τίς κοινωνικὲς ἀντιφάσεις καὶ τίς ἐκφράζει ὡς ὄντολογικὲς τάξεις πραγμάτων. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία πολεμοῦσε ἀκόμη ἐνάντια στὴν ὀργάνωσις τῆς ζωῆς τῆς ἐμπορικῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ Πλάτωνα διασχίζεται ἀπὸ μοτίβα κοινωνικῆς κριτικῆς. Αὐτὸ πού φαίνεται ὡς γεγονότῃ ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῶν Ἰδεῶν εἶναι ὁ ὕλικὸς κόσμος, στὸν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ πράγματα συναντιοῦνται ὡς ἐμπορεύματα. Ἡ ὀρθὴ ὀργάνωσις τῆς ψυχῆς καταστρέφεται ἀπὸ «τὸ πάθος γιὰ πλοῦτο πού κυριεύει τόσο πολὺ τοὺς ἀνθρώπους πού δὲν ἔχουν πιά χρόνον γιὰ τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπὸ τὴ μέριμνα

τῶν ἀγαθῶν τους. Ὁ πολίτης ἀφιερώνεται μ' ὅλη του τήν ψυχή σ' αὐτό κι ἔτσι δέν σκέφτεται πιά τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τό καθημερινό του κέρδος». ⁴ Καί τό αὐθεντικό, βασικό αἶτημα τοῦ ἰδεαλισμοῦ εἶναι ὁ μετασχηματισμός καί ἡ βελτίωση τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ κόσμου σύμφωνα μέ τίς ἀλήθειες πού ἀποκαλύπτονται ἀπό τή γνώση τῶν Ἰδεῶν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Πλάτωνα σ' αὐτό τό αἶτημα εἶναι τό πρόγραμμα του γιά μιὰ ἀναδιοργάνωση τῆς κοινωνίας. Αὐτό τό πρόγραμμα ἀποκαλύπτει τί θεωρεῖ αὐτός ὡς ρίζα τοῦ κακοῦ: ζητάει, γιά τά κυρίαρχα στρώματα, τήν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς ιδιοκτησίας (ὅπως καί κείνη τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν) καί τήν ἀπαγόρευση τοῦ ἐμπορίου. Ἀλλά αὐτό τό ἴδιο πρόγραμμα θέλει νά θεμελιώσῃ καί νά διαιωνίσῃ τοὺς ἀνταγωνισμούς τῆς ταξικῆς κοινωνίας στά βάθη τῆς ἀνθρώπινης φύσης: ἐνῶ τά περισσότερα μέλη τοῦ κράτους εἶναι ὑποχρεωμένα γιά ὅλη τους τή ζωή νά μεριμνοῦν γιά τίς ἀπαραίτητες ἀνάγκες τῆς ζωῆς, ἡ ἀπόλαυση τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ ὠραίου καί τοῦ καλοῦ κρατιέται γιά μιὰ μικρή ἐλίτ. Παρόλο πού ὁ Ἀριστοτέλης ἀφήνει ἀκόμη τήν ἠθική νά τελειώσῃ στήν πολιτική, ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς κοινωνίας δέν θρῖσκεται στό κέντρο τῆς φιλοσοφίας του. Στό μέτρο πού εἶναι πιό «ρεαλιστής» ἀπό τόν Πλάτωνα, ὁ ἰδεαλισμός του εἶναι πιό ὑποταγμένος μπρός στά ἱστορικά καθήκοντα τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ ἀληθινός φιλόσοφος δέν εἶναι πιά γι' αὐτόν οὐσιαστικά ὁ ἀληθινός πολίτης. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στή γεγρονότητα καί στήν Ἰδέα αὐξήθηκε γιατί ἀκριβῶς συλλαμβάνονται σάν νά ἔχουν μιὰ στενότερη σχέση. Ἡ πρόθεση τοῦ ἰδεαλισμοῦ, δηλαδή ἡ πραγματοποίηση τῆς Ἰδέας ἐξαφανίζεται. Ἡ ἱστορία τοῦ ἰδεαλισμοῦ εἶναι ἐπίσης καί ἱστορία τοῦ προοδευτικοῦ συμβιβασμοῦ του μέ τήν καθεστηκυία τάξη πραγμάτων.

Κάτω ἀπό τόν ὄντολογικό καί γνωσιολογικό χωρισμό τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καί τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν, τῆς αἰσθαντικότητας καί τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν, τῆς αἰσθαντικότητας καί τοῦ λόγου, τῆς ἀναγκαιότητας καί τῆς ὁμορφιάς, δέν ὑπάρχει μόνο ἡ ἀπόρριψη ἀλλά καί ἡ ἀθώωση μιᾶς κακῆς ἱστορικῆς μορφῆς τῆς ὑπαρξης. Ὁ ὑλικός κόσμος (δηλαδή οἱ πολλές μορφές πού μπορεῖ νά πάρει τό “κατώτερο” στοιχεῖο αὐτῆς τῆς σχέσης) εἶναι ἀπό μόνος του ἀπλή ὕλη,

άπλή δυνατότητα πού βρίσκεται πιό κοντά στο μή-είναι παρά στο είναι. Γίνεται πραγματικός μόνο στο βαθμό πού συμμετέχει στον «άνώτερο» κόσμο. Σ' όλες τις μορφές του ο υλικός κόσμος μένει άπλή ύλη, υλικό για κάτι έξω απ' αυτόν πού μόνο αυτό μπορεί νά του δώσει αξία. Κάθε αλήθεια, όμορφιά και καλοσύνη μπορούν νά επισυναφθούν σ' αυτόν μόνο «άπό πάνω», άπό τήν χάρη της 'Ιδέας. Καί όλες οι δραστηριότητες πού σχετίζονται μέ τήν υλική μέριμνα για τή ζωή είναι άπό τή φύση τους άναληθείς, κακές και άσχημες. 'Αλλά άκόμη και μ' αυτά τά χαρακτηριστικά είναι τόσο άπαραίτητη όσο άπαραίτητη είναι ή ύλη για τήν 'Ιδέα. 'Η άθλιότητα της δουλικής εργασίας, ή υποβάθμιση των ανθρώπων και των πραγμάτων σέ έμπορεύματα, ή έλλειψη χαρᾶς και ή χυδαιότητα μέσα στίς όποιες αναπαράγεται τό σύνολο των υλικών συνθηκών της ύπαρξης, βρίσκονται έξω άπό τό πεδίο ενδιαφέροντος της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας, γιατί δέν είναι άκόμη ή καθαντό πραγματικότητα μέ τήν όποία άσχολείται ή φιλοσοφία. Χάρη στον άναπόφευκτα υλικό χαρακτήρα της, ή υλική πράξη άπαλλάσσεται άπό κάθε ευθύνη σχετική μέ τό αληθινό, τό καλό και τό ώραίο, μέ τό όποιο άσχολείται ή θεωρητική δραστηριότητα. 'Ο όντολογικός διαχωρισμός των ιδεικῶν άπό τίς υλικές αξίες έφησυχάζει τόν ιδεαλισμό σ' ό,τι άφορᾷ τήν υλική διαδικασία της ζωής. Στόν ιδεαλισμό, μιά ειδική ιστορική μορφή του καταμερισμού της εργασίας και της δόμησης της κοινωνίας σέ τάξεις παίρνει τήν αιώνια, μεταφυσική μορφή της σχέσης ανάμεσα στην άναγκαιότητα και τήν όμορφιά, ανάμεσα στην ύλη και τήν 'Ιδέα.

Στήν άστική εποχή, ή θεωρία της σχέσης ανάμεσα σέ άναγκαιότητα και όμορφιά, σέ εργασία και άπόλαυση, ύφίσταται ριζικές αλλαγές. Πρώτα χάνεται ή άποψη ότι ή ένασχόληση μέ τίς άνώτερες αξίες είναι τό έπάγγελμα πού ταιριάζει σ' όρισμένα κοινωνικά στρώματα. Τήν αντικαθιστᾷ ή άρχή της καθολικότητας και της καθολικής έγκυρότητας της «κουλουρας». Έχοντας πλήρη επίγνωση, ή θεωρία της άρχαιότητας είχε έκφράσει τό γεγονός ότι οι περισσότεροι άνθρωποι πρέπει νά ξοδέψουν τή ζωή τους φροντίζοντας για

τά απαραιτήτα, ενώ πολύ λίγοι μπορούν να αφιερωθούν στην απόλαυση και στην αλήθεια. Παρόλο που τα πράγματα δεν άλλαξαν, χάθηκε η επίγνωση. Ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμός βάξει ἀντιμέτωπα τὰ ἄτομα ὡς ἀγοραστές καί πωλητές ἐργασιακῆς δύναμης. Ἡ καθαρή ἀφαίρεση στήν ὁποία πέφτουν οἱ ἄνθρωποι στίς κοινωνικές τους σχέσεις ἐπεκτείνεται καί στίς σχέσεις τους μέ τὰ ἰδιεκά ἀγαθά. Δέν θεωρεῖται πιά ἀληθινό τό ὅτι ὀρισμένοι ἔχουν γεννηθεῖ γιά νά ἐργάζονται καί ἄλλοι γιά νά ἀναπαύονται, οἱ πρῶτοι γιά τήν ἀναγκαῖότητα, οἱ δεῦτεροι γιά τήν ὁμορφιά. Ἀκριβῶς ὅπως ἡ σχέση κάθε ατόμου μέ τήν ἀγορά εἶναι ἄμεση (οἱ προσωπικές ἐκκρίσεις καί ἀνάγκες του ἀξίζουν μόνο ὡς ἐμπορεύματα), ἔτσι καί οἱ σχέσεις του μέ τό Θεό, τήν ὁμορφιά, τήν καλосύνη εἶναι ἐπίσης ἄμεσες. Ὑποτίθεται ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἀφηρημένα ὄντα, συμμετέχουν ἐξίσου σ' αὐτές τίς ἀξίες. Ὑποτίθεται ὅτι στήν ὕλική πράξη τό προϊόν χωρίζεται ἀπό τόν παραγωγό καί γίνεται αὐτόνομο κάτω ἀπό τήν καθολική πραγματοποιημένη μορφή τοῦ «ἐμπορεύματος», ἔτσι καί στήν πολιτισμική πράξη (Kulturellen Praxis) τό ἔργο καί τό περιεχόμενό του παίρνουν τή μορφή μιᾶς «καθολικῆς» ἀξίας. Ἡ ἀλήθεια μιᾶς φιλοσοφικῆς κρίσης, ἡ καλосύνη μιᾶς ἠθικῆς πράξης, ἡ ὁμορφιά ἐνός ἔργου τέχνης θεωροῦνται ὅτι εἶναι ἀπό τή φύση τους προσιτές στόν καθένα, ὅτι ἀφοροῦν καί δεσμεύουν τόν καθένα. Χωρίς διάκριση φύλου ἢ γέννησης, ἀνεξάρτητα ἀπό τή θέση τους μέσα στήν παραγωγική διαδικασία, τὰ ἄτομα ὀφείλουν νά τίς δάλουν στή ζωή τους καί ν' ἀφήσουν τήν ὑπαρξή τους νά διαποτιστεῖ καί νά φωτιστεῖ ἀπ' αὐτές. Ὁ «πολιτισμός» ζωντανεῖται ἀπό τήν «κουλτούρα».

του καλού και του ωραίου. Έχει ακριβώς τα αντίθετα χαρακτηριστικά από κείνα που έχει ή υλική γεγονότητα: μονιμότητα απέναντι στην αλλαγή, καθαρότητα απέναντι στην έλλειψη καθαρότητας, έλευθερία απέναντι στην άνελευθερία.

Τό αφηρημένο άτομο που εμφανίζεται ως υποκείμενο της πράξης στο ξεκίνημα της αστικής εποχής, γίνεται επίσης, χάρη στο άπλό γεγονός της ανακατάταξης των κοινωνικών δυνάμεων, ό φορέας μιας νέας απαίτησης για ευτυχία. Κάθε άτομο, που δέν ενεργεί πιά ως αντιπρόσωπος ή ως απεσταλμένος ανώτερων καθολικών προσώπων, πρέπει νά πάρει στα χέρια του τή φροντίδα για τήν ύπαρξή του, τήν ίκανοποίηση των αναγκών του και νά'χει άμεση σχέση μέ τήν «άποστολή» του, μέ τούς σκοπούς και τούς στόχους του, χωρίς τήν κοινωνική, εκκλησιαστική και πολιτική μεσολάβηση της φεουδαρχίας. Στο βαθμό που μιά τέτοια κατάσταση έδινε στο άτομο περισσότερο χώρο για τίς προσωπικές απαιτήσεις και ίκανοποιήσεις του — ένα χώρο που ή αναπτυσσόμενη καπιταλιστική παραγωγή αρχίζει νά τόν γεμίζει μέ όλο και περισσότερα αντικείμενα ίκανοποίησης μέ τήν μορφή έμπορευμάτων —, ή αστική άπελευθέρωση του ατόμου σημειώνει τή δυνατότητα μιας καινούριας μορφής ευτυχίας.

Άλλά ή καθολικότητα της ευτυχίας αυτής εξαλείφεται τήν ίδια στιγμή, γιατί ή αφηρημένη ισότητα των ανθρώπων πραγματώνεται στην καπιταλιστική παραγωγή ως συγκεκριμένη άνισότητα. Μόνο πολύ λίγοι άνθρωποι διαθέτουν τήν απάραίτητη άγοραστική δύναμη για τήν προμήθεια της μάζας των αγαθών που χρειάζεται για τήν πραγματοποίηση της ευτυχίας. Ή ισότητα δέν επεκτείνεται και στους όρους που είναι απαραίτητοι για νά εξασφαλιστούν τά μέσα. Για τά στρώματά του άγροτικού και του αστικού προλεταριάτου, από τά όποια εξαρτιόνταν ή αστική τάξη στον άγώνα της ενάντια στις φεουδαρχικές δυνάμεις, ή αφηρημένη ισότητα μπορούσε νά έχει νόημα μόνο ως πραγματική ισότητα. Για τήν αστική τάξη, μετά τήν άνοδό της στην έξουσία, ή αφηρημένη ισότητα άρκούσε για τήν άνθιση της πραγματικής άτομικής έλευθερίας και της πραγματικής άτομικής ευτυχίας, γιατί ή τάξη αυτή διέθετε ήδη τούς υλικούς όρους που μπορούσαν νά εξασφαλίσουν μιά τέ-

τοια ικανοποίηση. Καί τό ὅτι ἔμενε στήν ἀφηρημένη ισοότητα ἀνῆκε κι αὐτό στούς ὅρους τῆς δύναμῆς τῆς, πού θά μπορούσε νά κινδυνέψει πολὺ ἂν γινόταν μιά μετάδωση ἀπό τήν ἀφηρημένη σέ μιά συγκεκριμένη καθολικότητα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀστική τάξη δέν μπορούσε νά παρατήρει τό γενικό χαρακτήρα τῆς ἀπαίτησῆς τῆς (ὅτι ἡ ισοότητα πρέπει νά ἐπεκταθεῖ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους) χωρὶς νά ἀρνηθεῖ τόν ἴδιο τῆς τόν ἑαυτό καί χωρὶς νά πεί ἀνοιχτά στά κυριαρχούμενα στρώματα ὅτι γιά τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους τίποτε δέν εἶχε ἀλλάξει σέ σχέση μέ τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς· ἀκόμη περισσότερο, ἡ ἀστική τάξη δέν μπορούσε νά τό κάνει αὐτό γιατί ὁ αὐξανόμενος κοινωνικός πλοῦτος ἔκανε δυνατή τήν πραγματική ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς γενικῆς ἀπαίτησῆς κι ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τή σχετικά αὐξανόμενη ἐξαθλίωση τῶν φτωχῶν στίς πόλεις καί στά χωριά. Ἔτσι ἡ ἀπαίτηση ἔγινε μιά παραδεδεγμένη ἀρχή καί τό ἀντικείμενό τῆς μιά ἀπλή ιδέα: ὁ προορισμός τοῦ ἀνθρώπου, πού δέν μπορεί νά ἔχει μιά γενική ἐκπλήρωση στόν ὕλικό κόσμο, ὑποστασιοποιεῖται ὡς ἰδανικό.

Οἱ ἀνερχόμενες ἀστικές ὁμάδες εἶχαν στηρίξει τήν ἀπαίτησή τους γιά μιά νέα κοινωνική ἐλευθερία ἀνάω στήν καθολικότητα τοῦ ἀνθρώπινου Λόγου. Στήν πίστη, στήν καθιερωμένη ἀπό τό Θεό αἰωνιότητα μιᾶς περιοριστικῆς τάξης πραγμάτων ἀντέθεταν τήν πίστη τους στήν πρόοδο, σ' ἓνα καλύτερο μέλλον. Ἀλλά ὁ Λόγος καί ἡ ἐλευθερία δέν ἐκτείνονταν πέρα ἀπό τά συμφέροντα αὐτῶν τῶν ὁμάδων πού ἡ ἀντίθεσή τους μέ τό συμφέρον τῆς πλειοψηφίας αὐξανόταν συνεχῶς. Ἡ ἀστική τάξη ἔδωσε μιά ἀποφασιστική ἀπάντηση στά ἐρωτήματα πού εἶχαν τόν χαρακτήρᾶ κατηγορίας: τήν καταφατική κουλτούρα. Αὐτή ἡ κουλτούρα εἶναι βασικά ἰδεαλιστική. Στήν ἔνδεια τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου ἀπαντᾷ μέ τή γενική ἀνθρωπιά, στήν ἀθλιότητα τοῦ σώματος μέ τήν ὁμορφιά τῆς ψυχῆς, στήν ἐξωτερική δουλεία μέ τήν ἐσωτερική ἐλευθερία, στό θάνατο ἐγωισμό μέ τήν ἀρετή τοῦ καθήκοντος. Αὐτές οἱ ιδέες πού, στήν ἐποχή τῆς μαχητικῆς ἀνόδου τῆς νέας κοινωνίας, εἶχαν ἕνα προοδευτικό χαρακτήρα στό βαθμό πού πῆγαιναν πέρα ἀπό τήν κατεστημένη ὀργάνωση τῆς ὑπαρξῆς, ἔμπαιναν ὅλο καί περισσότερο στήν ὑπηρεσία τῆς καταστολῆς τῶν δυσανεγιμένων

μαζών και του άπλου άυτο-δικαιολογητικού έγκωμιασμού, από τη στιγμή που άρχισε νά σταθεροποιείται ή κυριαρχία της άστικής τάξης. Οί ιδέες αυτές έκρυβαν ή σωματική και ψυχική φθορά του άτόμου.

Άλλά ό άστικός ιδεαλισμός δέν είναι μόνο μιά ιδεολογία: έκφράζει κι ένα σωστό άντικειμενικό περιεχόμενο. Δέν περιέχει μόνο ή δικαιολόγηση ής κατεστημένης μορφής ής ύπαρξης, αλλά και ήν όδύνη για ήν καθιέρωσή της: όχι μόνο έφησυχασμό γι' αυτό που ύπάρχει τώρα, αλλά και ύπενθύμιση για τό τί θα μπορούσε νά είναι. Ή μεγάλη άστική τέχνη κατέστρεφε διαρκώς μέσ στις καρδιές των ανθρώπων ήν εύκολη παραιτηση μπρός στήν καθημερινή ζωή κάνοντας ή δυστυχία και ή θλίψη αιώνιες, καθολικές δυνάμεις. Ζωγραφίζοντας ήν όμορφιά του ανθρώπου και των πραγμάτων και μιά υπέργεια εύτυχία μέ τά λαμπερά χρώματα αυτού του κόσμου, έβαλε στήν καρδιά ής άστικής ζωής ήν άληθινή λαχτάρα μαζί μέ ήν φτωχή παρηγοριά και ήν ψεύτικη καθαγίαση. Όταν αυτή άνυψώνει τόν πόνο και ή θλίψη, ήν άπελπισία και ή μοναξιά στό έπίπεδο μεταφυσικών δυνάμεων, όταν δάζει τούς ανθρώπους άντιμέτωπους μεταξύ τους και μέ τούς Θεούς μέσα στή γυνότητα ής φυσικής άμεσότητας και πέρα από τίς κοινωνικές μεσολαθήσεις, τότε μέσα σ' αυτή ήν ύπερβολή ύπάρχει ή άνώτερη άλήθεια: αυτός ό κόσμος δέν μπορεί νά αλλάξει λίγο λίγο, αλλά μόνο μέ ήν καταστροφή του. Ή κλασική άστική τέχνη τοποθετεί τίς ιδανικές μορφές ής πολύ μακριά από τά καθημερινά γεγονότα· γι' αυτό, οί άνθρωποι που υποφέρουν και έλπίζουν μέσα σ' αυτή ήν καθημερινότητα δέν μπορούν νά ξαναβρουν τούς έαυτούς τους παρά μ' ένα άλμα σ' έναν έντελώς διαφορετικό κόσμο. Μ' αυτόν τόν τρόπο ή τέχνη έθρεψε ήν πίστη ότι όλη ή προηγούμενη ιστορία δέν ήταν παρρά ή σκοτεινή και τραγική προϊστορία μιās έρχόμενης ύπαρξης. Και ή φιλοσοφία πήρε άρκετά σοδαρά αυτή ήν ιδέα για νά άσχοληθεί μέ τό πρόβλημα ής πραγμάτωσής ής. Τό σύστημα του Χέγκελ είναι ή τελευταία διαμαρτυρία ενάντια στήν υποδάθμιση ής ιδέας: ενάντια στό ένοχλητικό παιχνίδι μέ τό πνεύμα, σάν νά ήταν· αυτό τό τελευταίο ένα άντικείμενο που δέν είχε καμιά σχέση μέ ήν ανθρώπινη ιστορία. Τουλάχιστον

ὁ ἰδεαλισμός ὑποστήριζε πάντα ὅτι ὁ ὕλισμός τῆς ἀστικής πράξης δέν εἶναι ἡ τελευταία λέξη καί ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νά πάει πέρα ἀπ' αὐτόν. Ἐτσι, ὁ ἰδεαλισμός, ἀνῆκει σ' ἓνα προοδευτικότερο στάδιο ἀνάπτυξης ἀπ' ὅ,τι ὁ ὕστερος θετικισμός, πού, στόν ἀγώνα του ἐνάντια στίς μεταφυσικές ιδέες, δέν καταργεῖ μόνο τό μεταφυσικό χαρακτήρα τους ἀλλά καί τό περιεχόμενό τους, ἐνώνοντας ἔτσι τόν ἑαυτό του μέ τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων.

Ἡ κουλτούρα ὀφείλει νά ἀναλάβει τή μέριμνα τῆς ἀπαίτησης γιά τήν εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλά οἱ κοινωνικοὶ ἀνταγωνισμοί πού βρῖσκονται στή βάση τῆς κουλτούρας, τῆς ἐπιτρέπουν νά δεχτεῖ αὐτή τήν ἀπαίτηση μόνο κάτω ἀπό μιὰ ἐσωτερικευμένη καί ἐκλογικευμένη μορφή. Σέ μιὰ κοινωνία πού ἀναπαράγεται ἀπό τόν οἰκονομικό ἀνταγωνισμό, ἡ ἀπλή ἀπαίτηση γιά μιὰ εὐτυχέστερη κοινωνική ὕπαρξη ἀποτελεῖ ἐξέγερση. Γιατί ἂν οἱ ἀνθρώποι ἐκτιμοῦν τή χαρά τῆς ἐπίγειας εὐτυχίας, τότε δέν μποροῦν νά ἐκτιμήσουν τήν ἀποθησαυριστική ἐργασία, τό κέρδος καί τό κῦρος τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων πού διατηροῦν τήν ὕπαρξη αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀπαίτηση γιά εὐτυχία ἤχει ἐπικίνδυνα μέσα σ' ἓνα σύστημα πού γιά τούς περισσότερους σημαίνει ἔνδεια, στέρηση καί μόχθο. Οἱ ἀντιφάσεις ἐνός τέτοιου συστήματος προωθοῦν τήν ἐξιδανίκευση τῆς ἀπαίτησης αὐτῆς. Ἀλλά ἡ πραγματική ἱκανοποίηση τῶν ἀτόμων δέν μπορεῖ νά ἀνάγεται σέ μιὰ ἰδεαλιστική δυναμική πού θά τήν ἀπωθοῦσε συνεχῶς ἢ πού θά τή μεταμόρφωνε σέ ἀναζήτηση τοῦ ἀνεπίτευκτου. Ἡ ἱκανοποίηση μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο μ' ἓναν ἀγώνα ἐνάντια στήν ἰδεαλιστική κουλτούρα· μπορεῖ νά ἐξαπλωθεῖ ὡς γενική ἀπαίτηση μόνο ἂν ἐναντιωθεῖ σ' αὐτή τήν κουλτούρα. Τότε παρουσιάζεται ὡς ἀπαίτηση γιά μιὰ πραγματική ἀλλαγὴ τῶν ὕλικῶν συνθηκῶν τῆς ὕπαρξης, γιά μιὰ νέα ζωὴ, γιά μιὰ νέα μορφή ἐργασίας καί ἀπόλαυσης. Καί μόνο ἔτσι παρέμεινε ἐνεργὴ στίς ἐπαναστατικές ὁμάδες πού πολέμησαν τήν καινούρια ἀδικία πού ἐμφανίζεται ἀπό τό τέλος τοῦ Μεσαίωνα. Καί ἐνῶ ὁ ἰδεαλισμός παραδίδει τή γῆ στήν ἀστική κοινωνία καί ἀφαιρεῖ κάθε πραγματικό χαρακτήρα ἀπό τίς ιδέες του βρῖσκοντας ἱκανοποίηση στόν οὐρανό καί στήν ψυχὴ, ἡ ὕλιστική φιλοσοφία παίρνει στά

σοβαρά τή μέριμνα γιά τήν εὐτυχία καί παλεύει γιά τήν πραγματοποίηση τῆς τελευταίας μέσα στήν ἱστορία. Αὐτή ἡ σύνδεση φαίνεται καθαρά στή φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ. «Ἡ ψευδὴς φιλοσοφία μπορεῖ, ὅπως καί ἡ θεολογία, νά μᾶς ὑποσχεθεῖ μιὰ αἰώνια εὐτυχία, νά μᾶς νανουρίζει μέ ὠραῖες χίμαιρες καί νά μᾶς ὀδηγήσει ὅπου θέλει, σέ βάρος τοῦ χρόνου μας ἢ τῆς ἡδονῆς μας. Ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία, ποῦ εἶναι πολὺ πιο διαφορετικὴ ἀλλὰ καί σοφότερη ἀπ' αὐτήν, ἀναγνώριζει μόνο τὴν προσωρινὴν εὐτυχίαν· φυτεύει τριαντάφυλλα καί λουλούδια στὸ δρόμο μας καί μᾶς μαθαίνει πῶς νά τὰ κόβουμε».⁷ Ἡ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία παραδέχεται ἐπίσης ὅτι πρόκειται γιά τήν εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ στή σύγκρουσή του μέ τὸ στωικισμό, ὁ Διαφωτισμός υἱοθετεῖ ἀκριβῶς ἐκείνη τὴ μορφή τῆς ἀπαιτήσης γιά εὐτυχία ποῦ δέν τὴ δέχεται ὁ ἰδεαλισμός καί ποῦ εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τὴν καταφατικὴ κουλτούρα: «Ἐμεῖς θὰ εἴμαστε ἀντι-στωικιστές! Αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι εἶναι αὐστηροί, θλιμμένοι καί σκληροί· ἐμεῖς θὰ εἴμαστε ἥπιοι, χαρούμενοι καί εὐχάριστοι. Αὐτοὶ εἶναι μόνο ψυχὴ καί τὴν ἀφαιροῦν ἀπὸ τὸ σῶμα τους· ἐμεῖς θὰ εἴμαστε μόνο σῶμα καί θὰ τὸ ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὴν ψυχὴ μας. Αὐτοὶ δείχνουν ὅτι εἶναι ἀπρόσιτοι στήν ἡδονή καί στὸν πόνο· ἐμεῖς θὰ ὑπερηφανευόμαστε ὅτι νιώθουμε καί τὰ δύο. Ἐπειδὴ ἀποδλέπουν στὸ ἀνώτερο, ἀνεβάζουν τοὺς ἑαυτοὺς τους πάνω ἀπ' ὅλα αὐτὰ ποῦ μπορεῖ νά συμβοῦν, καί δέν πιστεύουν ὅτι εἶναι πραγματικὰ ἀνθρώποι παρὰ ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ παύουν νά ὑπάρχουν. Ἐμεῖς δέν θὰ ἐλέγχουμε αὐτὸ ποῦ μᾶς κυριαρχεῖ· δέν θὰ κατευθύνουμε τὰ αἰσθήματα· ἀναγνωρίζοντας τὴ ἐξουσία τους καί τὴν ὑποτέλειά μας ἀπέναντί τους, θὰ προσπαθήσουμε νά τὰ κάνουμε εὐχάριστα σέ μᾶς μέ τὴν πεποίθηση ὅτι ἐδῶ βρίσκεται ἡ εὐτυχία τῆς ζωῆς. Τέλος, ὅσο περισσότερο νιώθουμε τὴν φύση, τὴν ἀνθρωπιά καί ὅλες τὶς κοινωνικὲς ἀρετές, τόσο πιο πολὺ θὰ πιστεύουμε ὅτι εἴμαστε περισσότερο εὐτυχεῖς, περισσότεροι ἀνθρώποι ἢ περισσότερο ἄξιοι νά ὑπάρχουμε. Δέν θὰ ἀναγνωρίζουμε τίποτε ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ οὔτε ἄλλη ζωὴ ἐκτὸς ἀπ' αὐτήν».⁸

Μέ τήν ιδέα τῆς καθαρῆς ἀνθρωπιᾶς, ἡ καταφατική κουλτούρα υἱοθέτησε τήν ἱστορική ἀπαίτηση γιά τή γενική ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου. «Ἄν ἐξετάσουμε τήν ἀνθρωπότητα, ὅπως τήν ξέρουμε, σύμφωνα μέ τοὺς νόμους πού τή χαρακτηρίζουν, δέν θά βροῦμε τίποτε ἀνώτερο στόν ἄνθρωπο ἀπό τήν ἀνθρωπιά». ⁹ Αὕτῃ ἡ ἔννοια περιλαμβάνει ὅ,τι στρέφεται πρὸς τήν «εὐγενή μαθητεία τοῦ ἀνθρώπου στό Λόγο καί στήν ἐλευθερία, σέ πιό ἐκλεπτυσμένες αἰσθήσεις καί ἔνστικτα, στήν πιό λεπτή καί τήν πιό σφριγηλή ὑγεία, στήν πληρωση καί τήν κυριαρχία τῆς γῆς». ¹⁰ Ὅλοι οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι καί οἱ μορφές διακυβέρνησης πρέπει νά ἔχουν τόν ἀποκλειστικό σκοπό νά «ἐξευγενίζουν τόν ἄνθρωπο, νά τόν ἀπαλλάσσουν ἀπό τίς ἐπιθέσεις ἄλλων, νά τοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀσκεῖ τίς ἱκανότητές του καί νά ἀποκτήσει μιὰ πιό ὥραία, καί πιό ἐλεύθερη ἀπόλαυση τῆς ζωῆς». ¹¹ Τό ἀνώτερο σημεῖο στό ὁποῖο μπορεῖ νά φτάσει ὁ ἄνθρωπος εἶναι μιὰ κοινότητα ἐλευθέρων καί ἑλλογων ἀτόμων στήν ὁποία τό καθένα ἔχει τήν ἴδια δυνατότητα νά ξεδιπλώσει καί νά ἀναπτύξει τίς ἱκανότητές του. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου, στήν ὁποία ἔμεινε ζωντανή μέχρι τώρα ἡ πάλι ἐνάντια στίς καταπιεστικές συλλογικότητες, ἐφαρμόζεται σ' ὅλα τά ἄτομα ξεπερνώντας τίς κοινωνικές συγκρούσεις καί συμβάσεις. Κανένας δέν ἐλευθερώνει τό ἄτομο ἀπό τά δεσμά τῆς ὑπαρξῆς του, ἀλλά καί κανένας δέν προδιαγράφει τά δικαιώματα καί τό πεδίο δράσης του – κανένας ἐκτός ἀπό τό «νόμο τῆς καρδιάς του». «Ἡ φύση θέλησε νά δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐντελῶς ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του ὅ,τι ξεπερνάει τήν μηχανική ὁργάνωση τῆς ζωικῆς ὑπαρξῆς του, καί νά μὴν γνωρίζει ἄλλη εὐτυχία ἢ τελειότητα ἀπ' αὐτήν πού φτιάχνει ὁ ἴδιος γιά τόν ἑαυτό του, ἐλεύθερος ἀπό τό ἔνστικτο, μέ τό λογικό του». ¹² Ὁλος ὁ πλοῦτος καί ὅλη ἡ φτώχεια ξεκινοῦν ἀπ' αὐτόν καί καταλήγουν σ' αὐτόν. Κάθε ἄτομο εἶναι ἄμεσο ἀπέναντι στόν ἑαυτό του: χωρίς γήινες ἢ οὐράνιες μεσολαβήσεις. Αὕτῃ ἡ ἀμεσότητα ἰσχύει καί γιά τίς σχέσεις του μέ ἄλλα ἄτομα. Ἡ καθαρότερη παράσταση αὐτῆς τῆς ιδέας τοῦ προσώπου βρίσκεται στήν κλασική

λογοτεχνία από τόν Σαίξπηρ καί μετά. Στά δραματικά του έργα, τά πρόσωπα βρίσκονται τόσο κοντά πού δέν ὑπάρχει τίποτε ανάμεσά τους πού νά μήν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ἢ νά ἐκφραστεῖ. Οἱ στίχοι κάνουν δυνατό αὐτό πού εἶχε γίνει ἤδη ἀδύνατο στήν πεζή πραγματικότητα. Στούς στίχους, οἱ ἄνθρωποι μιλοῦν γιά τά πρῶτα καί τά ἔσχατα πράγματα ξεπερνώντας ὅλες τίς κοινωνικές ἀποστάσεις καί ἀπομονώσεις. Μέσα στή φλόγα τῶν μεγάλων καί ὠραίων λέξεων τους ὑπερνικοῦν τήν πραγματική μοναξιά τους, ἢ ἀφήνουν τή μοναξιά νά φανεῖ ὡς μεταφυσική ὁμορφιά. Ὁ ἐγκληματίας καί ὁ ἅγιος, ὁ πρίγκιπας καί ὁ ὑπηρέτης, ὁ σοφός καί ὁ παλαβός, ὁ πλούσιος καί ὁ φτωχός ἐνώνονται σέ μιά συζήτηση πού ἡ ἐλεύθερη ροή της πρέπει νά ἀφήσει τήν ἀλήθεια νά λάμψει. Ἡ ἐνότητα πού παριστάνεται ἀπό τήν τέχνη καί ἡ καθαρή ἀνθρωπιά τῶν προσώπων της δέν εἶναι πραγματικές· εἶναι ἡ ἀντίθετη εἰκόνα ἀπ' αὐτό πού συμβαίνει στήν κοινωνική πραγματικότητα. Ἡ κριτική καί ἐπαναστατική δύναμη τοῦ ἰδανικοῦ πού κραταεῖ ζωντανές, ἐπειδή ἀκριβῶς δέν εἶναι πραγματικό, τίς καλύτερες ἐπιθυμίες τοῦ ἀνθρώπου μέσα σέ μιά κακή πραγματικότητα, γίνεται καθαρότερη ἐκεῖνες ἀκριβῶς τίς περιόδους πού τά κορεσμένα κοινωνικά στρώματα προδίδουν ἀπροκάλυπτα τά ἰδανικά τους. Ἀσφαλῶς, τό ἰδανικό συλλαμβανόταν κατά τέτοιο τρόπο ὥστε νά μήν κυριαρχοῦν τά προοδευτικά καί κριτικά χαρακτηριστικά του, ἀλλά τά συντηρητικά καί ἀπολογητικά. Ὑποτίθεται ὅτι ἡ πραγματοποίησή του ἐπιτελεῖται μέ τήν πολιτισμική διαπαιδαγώγηση τῶν ἀτόμων. «Κουλτούρα» δέν σημαίνει τόσο ἕνας καλύτερος κόσμος ὅσο ἕνας εὐγενέστερος κόσμος: ἕνας κόσμος, πού δέν θά'ρθει ἀπό τήν ἀνατροπή τῆς ὕλικῆς ὀργάνωσης τῆς ζωῆς, ἀλλά ἀπό μιά ἐξέλιξη πού κατοικοεδρεῖ στήν ψυχὴ τῶν ἀτόμων. Ἡ ἀνθρωπιά γίνεται μιά ἐσωτερική τάξη. Ἡ ἐλευθερία, ἡ καλοσύνη καί ἡ ὁμορφιά γίνονται ιδιότητες τῆς ψυχῆς: κατανόηση γιά καθετί τό ἀνθρώπινο, γνώση τοῦ «μεγάλου» ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἐκτίμηση ὅλων τῶν δύσκολων καί ἀνώτερων πραγμάτων, σεβασμός γιά τήν ἱστορία στήν ὁποία ὅλα αὐτά ἔγιναν αὐτό πού εἶναι. Αὐτή ἡ ἐσωτερική τάξη δημιουργεῖ μιά στάση πού δέν ἐρχεται σέ σύγκρουση μέ τήν κατεστημένη ὀργάνωση τῶν πραγμάτων. Ἡ κουλτούρα δέν

ἀνήκει σέ κείνον πού καταλαβαίνει τίς ἀλήθειες τῆς ἀνθρωπότητας σάν νά εἶναι μιά πολεμική κραυγή, ἀλλά σέ κείνον στόν ὁποῖο ἔχουν γίνει μιά στάση πού ὀδηγεῖ σ' ἕναν ὀρισμένο τρόπο συμπεριφορᾶς: πρέπει νά δείχνει ἀρμονία καί στοχαστικότητα ἀκόμη καί στήν καθημερινή ρουτίνα. Ἡ κουλτούρα πρέπει νά ἐξυγενίσει τό δεδομένο διαποτίζοντάς το, παρὰ νά δά-λει κάτι καινούριο στή θέση του. Ἔτσι, ἐξυψώνει τό ἄτομο χωρίς νά τό ἐλευθερώνει ἀπό τήν πραγματική του ταπείνωση. Ἡ κουλτούρα μιλάει γιά τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ «ἀνθρώπου», χωρίς νά φροντίζει γιά μιά ἀληθινά ἀξιοπρεπέστερη θέση γιά τούς ἀνθρώπους. Ἡ ὁμορφιά τῆς κουλτούρας εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα μιά ἐσωτερική ὁμορφιά καί δέν μπορεί νά ἀγγίξει τόν ἐξωτερικό κόσμο παρὰ μόνο ξεκινώντας ἀπό τόν ἐσωτερικό. Τό βασίλειό της εἶναι οὐσιαστικά ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς.

Ἀπό τόν Χέρντερ τουλάχιστον, ἕνα ἀπό τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς ἔννοιας τῆς καταφατικῆς κουλτούρας ἦταν ὅτι ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό ψυχικές (seelisch) ἀξίες. Οἱ ψυχικές ἀξίες ἀνήκουν στόν ὀρισμό τῆς κουλτούρας σ' ἀντίθεση μέ τόν ἀπλό πολιτισμό. Ὁ Ἀλφρεντ Βέμπερ ἀπλῶς συνοψίζει ἕνα ἤδη παλιό σχῆμα τῆς ἔννοιας, ὅταν γράφει: «Ἡ κουλτούρα... εἶναι ἀπλῶς ψυχική ἔκφραση καί ψυχική θέληση καί ἔτσι ἡ ἔκφραση καί βούληση μιᾶς «οὐσίας» πού βρίσκεται πάνω ἀπό κάθε πνευματική κυριαρχία πάνω στήν ὑπαρξη, μιᾶς «ψυχῆς» πού δέν σκοτίζεται γιά τήν σκοπιμότητα καί τή χρησιμότητα στήν ἐπιθυμία της νά ἐκφραστεῖ...» «Ἀπό δῶ ἀπορρέει ἡ ἔννοια τῆς κουλτούρας ὡς μορφῆς ἔκφρασης καί λύτρωσης τοῦ ψυχικοῦ μέσα στό πλαίσιο τῆς ὕλικας καί πνευματικά δεδομένης οὐσίας τῆς ὑπαρξης».¹³ Ἡ ψυχή, πού βρίσκεται στή βάση τῆς σύλληψης αὐτῆς, εἶναι κάτι διαφορετικό καί κάτι περισσότερο ἀπό τό σύνολο τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καί μηχανισμῶν (ὡς ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας)· ἡ ψυχή προσδιορίζει ἐκεῖνο τό μὴ-σωματικό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου πού ἀποτελεῖ τήν ἀληθινή οὐσία τοῦ ατόμου.

Ὁ οὐσιαστικός χαρακτήρας τῆς ψυχῆς θεμελιώνεται ἀπό τόν Ντεκάρτ στή μοναδικότητα τοῦ ἐγώ ὡς *res cogitans*. Ἐνῶ ὅλος ὁ ἐξωτερικός ἀπό τό ἐγώ κόσμος γίνεται μιά μετρώσιμη ὕλη πού ἡ κίνησή της μπορεί νά ὑπολογιστεῖ, τό ἐγώ εἶναι ἡ μόνη

διάσταση της πραγματικότητας που ξεφεύγει από τόν υλιστικό ὀρθολογισμό της ανερχόμενης αστικής τάξης. Ἐνῶ τό ἐγώ ἀντιτίθεται στόν υἱικό κόσμο ὡς οὐσία διαφορετική ἀπ' αὐτόν, ὑφίσταται μιὰ σημαντική διαίρεση σέ δύο περιοχές. Τό ἐγώ ὡς ὑποκείμενο τῆς σκέψης (*mens*, πνεῦμα) κλείνεται σέ μιὰ σίγουρη γιά τόν ἑαυτό της ἀπομόνωση, πέρα ἀπό τό εἶναι τῆς ὕλης, σάν νά ἦταν τό *α priori* της, ἐνῶ ὁ Ντεκάρτ προσπαθεῖ νά ἐξηγήσει υἱιστικά τό ἐγώ ὡς ψυχή (*anima*), ὡς ὑποκείμενο τῶν παθῶν (ἀγάπη καί μίσος, χαρά καί λύπη, ζήλεια, τύψη, εὐγνωμοσύνη, κλπ.): τὰ πάθη τῆς ψυχῆς ἀνάγονται στήν κυκλοφορία τοῦ αἵματος καί στίς τροποποιήσεις πού ἐπιφέρει στόν ἐγκέφαλο. Ἀλλά αὐτή ἡ ἀναγωγή δέν ἐπιτυγχάνει ἀπόλυτα. Πράγματι, ὅλες οἱ κινήσεις τῶν μυῶν καί οἱ ἀντιλήψεις τῶν αἰσθήσεων θεωροῦνται ὡς ἐξαρτώμενες ἀπό τὰ νεῦρα πού «θγαίνουν ἀπό τόν ἐγκέφαλο σάν λεπτότατες ἴνες ἢ σωλῆνες», ἀλλά τὰ ἴδια τὰ νεῦρα «ἔχουν ἕναν πολύ λεπτό ἄερα καί μιὰ πνοή πού λέγονται χυμοί». ¹⁴ Παρά τό ἄυλο αὐτό ὑπόλειμμα, ἡ τάση τῆς ἐρημνείας αὐτῆς εἶναι σαφής: τό ἐγώ εἶναι ἢ πνεῦμα (σκέψη, *cogito me cogitare*), ἢ στό βαθμό πού δέν εἶναι καθαρή σκέψη (*cogitatio*), δέν εἶναι πιά αὐθεντικά ἐγώ, ἀλλά υἱικό: στήν περίπτωση αὐτή οἱ ιδιότητες καί οἱ δραστηριότητες πού τοῦ προσάπτονται ἀνήκουν στό *res extensa*. ¹⁵ Ὡστόσο, οἱ ιδιότητες αὐτές δέν ἀφήνονται νά διαλυθοῦν ἐντελῶς μέσα στήν ὕλη. Ἡ ψυχή ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μιὰ ἀκατάκτητη περιοχή ἀνάμεσα στήν ἀδιάρρηκτη σιγουριά τῆς καθαρῆς σκέψης γιά τόν ἑαυτό της καί τή μαθηματική-φυσική σιγουριά τοῦ υἱικοῦ εἶναι. Ἦδη στό ἀρχικό σύστημα τοῦ ὀρθολογισμοῦ (*Vernunftphilosophie*) δέν ὑπάρχει χώρος γι' αὐτό πού ἀργότερα θά θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ ὄντως τήν ψυχή, δηλ. γιά τὰ αἰσθήματα, τίς ὀρέξεις, τίς ἐπιθυμίες καί τὰ ἐνστικτα τοῦ ἀτόμου. Ἡ θέση πού καταλαμβάνει ἡ ἐμπειρική ψυχολογία, δηλαδή ὁ κλάδος πού ἀσχολεῖται πραγματικά μέ τήν ἀνθρώπινη ψυχή, μέσα στόν ὀρθολογισμό, εἶναι ἀποκαλυπτική: ἡ ἐμπειρική ψυχολογία ὑπάρχει παρόλο πού ὁ Λόγος δέν μπορεῖ νά τή δικαιολογήσει. Ὁ Κάντ διαφώνησε ἔντονα μέ τήν κατάταξη τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας μέσα στήν ὀρθολογική μεταφυσική (ἀπό τόν Μπαουμγκάρτεν). Ἡ ἐμπειρική ψυχολογία πρέπει νά «ἐκδιωχτεῖ ἐντε-

λῶς ἀπό τήν περιοχή τῆς μεταφυσικῆς· ἄλλωστε, ἡ ἴδια ἡ ἰδέα τῆς τελευταίας τήν ἀποκλείει ἐντελῶς». Ἀλλά συνεχίζει: «Πάντως, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, πρέπει νά τῆς παραχωρήσουμε μιά μικρή θέση (προφανῶς μόνο ὡς ἐπείσοδιο) μέσα στή μεταφυσική, κι αὐτό γιά λόγους οἰκονομίας, γιατί δέν εἶναι ἀκόμη τόσο πλούσια ὥστε νά ἀποτελεῖ ἀπό μόνη της ἕναν κλάδο, καί μάλιστα εἶναι πολύ σημαντική γιά νά ἀποκλειστεῖ ἐντελῶς καί νά τοποθετηθεῖ ἄλλου... Ἔτσι, δέν εἶναι παρά ἕνας ξένος πού τοῦ παρέχουν κατοικία ἕως ὅτου βρεῖ τό δικό του σπίτι μέσα σέ μιά πλήρη ἀνθρωπολογία».¹⁶ Καί στίς παραδόσεις του, τῆς μεταφυσικῆς τοῦ 1792-93, ὁ Κάντ ἐκφράζεται μέ περισσότερο σκεπτικισμό γι' αὐτόν τόν «ξένο»: «Μπορεῖ νά εἶναι μιά ἐπιστήμη ἡ ἐμπειρική ψυχολογία; Ὁχι – ἡ γνώση πού ἔχουμε γιά τήν ψυχή εἶναι πολύ περιορισμένη».¹⁷

Ἡ ἀποξένωση τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἀπό τήν ψυχή ὑποδηλώνει ἕνα πολύ σημαντικό γεγονός· πράγματι, ἡ ψυχή δέν μπαίνει στή διαδικασία τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἡ συγκεκριμένη ἐργασία ἀνάγεται σέ ἀφηρημένη ἐργασία πού ἐπιτρέπει τήν ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων· ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς μοιάζει νά ἀναφέρεται σέ κείνες τίς περιοχές τῆς ζωῆς πού ξεφεύγουν ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ ἀφηρημένου Λόγου τῆς ἀστικῆς πράξης. Ἡ κατεργασία τῆς ὕλης μοιάζει νά γίνεται ἀπό ἕνα μόνο μέρος τοῦ *res cogitans*: ἀπό τόν τέχνικό Λόγο: «Οἱ πνευματικές δυνατότητες τῆς διαδικασίας τῆς ὕλικης παραγωγῆς», πού ἀρχίζουν μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στό ἐπίπεδο τῆς χειροτεχνικῆς παραγωγῆς καί καταλήγουν στό μηχανικισμό, ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τούς ἄμεσους παραγωγούς σάν «ξένη ἰδιοκτησία καί σάν δύναμη πού τούς ἐξουσιάζει».¹⁸ Στό βαθμό πού ἡ σκέψη δέν εἶναι ἄμεσα τεχνικός Λόγος, ἀπαλλάσσει τόν ἑαυτό της, ἀπό τόν Descartes καί μετά, ἀπό κάθε συνειδητό δεσμό μέ τήν κοινωνική πράξη καί ἀνέχεται τήν πραγματοποίηση τήν ὁποία προωθεῖ ἡ ἴδια. Ὅταν οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις ἐμφανίζονται μέσα σ' αὐτήν τήν πράξη σάν σχέσεις πραγμάτων, σάν οἱ νόμοι τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων, ἡ φιλοσοφία ἐγκαταλείπει τό ἄτομο σ' αὐτή τήν πίστη καί ἀφιερώνεται στήν ὑπερβατική συγκρότηση τοῦ κόσμου μέσα στήν καθαρῇ ὑποκειμενικότητα: ἡ ὑπερβατική φιλοσοφία δέν

για νά υποκύψει σ' αυτή στο τέλος. Ἡ ψυχὴ προστατεύεται ὡς ἡ μόνη περιοχὴ τῆς ζωῆς πού δέν ἔπεσε στήν κοινωνική διαδικασία τῆς ἐργασίας. «Ἡ λέξη “ψυχὴ” δίνει στόν ἀνώτερο ἄνθρωπο μιὰ αἴσθηση τῆς ἐσωτερικῆς του ὑπαρξης, χωρισμένη ἀπό καθετί τό πραγματικό ἢ ἐφήμερο, μιὰ πολύ ἰδιαίτερη αἴσθηση τῶν πύο μυστικῶν καί γνήσιων δυνατοτήτων τῆς ζωῆς του, τῆς μοίρας του, τῆς ἱστορίας του. Ἀπό τά πολύ παλιά στάδια τῶν γλωσσῶν ὅλων τῶν πολιτισμῶν, ἡ λέξη “ψυχὴ” εἶναι ἓνα σημεῖο στό ὁποῖο συνοψίζεται ὅ,τι δέν εἶναι κόσμος». ²⁵

Καί μ' αὐτή τήν – ἀρνητική – ιδιότητα γίνεται ὁ μόνος ἐγγυητής τῶν ἀστικῶν ἰδανικῶν πού ἔχει μένει ἀκόμη ἀμόλυντος. Ἡ ψυχὴ ἐξωραίζει τήν παραίτηση. Τό ἰδανικό ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὁ μοναδικός, ἀναντικατάστατος ἄνθρωπος εἶναι αὐτός πού μετράει, πέρα ἀπ' ὅλες τίς φυσικές καί κοινωνικές διακρίσεις· ὅτι ἡ ἀλήθεια, ἡ καλοσύνη καί ἡ δικαιοσύνη πρέπει νά ὑπάρχουν ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους· ὅτι ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες διορθώνονται ἀπό τήν καθαρὴ ἀνθρωπιά – αὐτό τό ἰδανικό δέν μπορεῖ νά ἀντιπροσωπευτεῖ; σέ μιὰ κοινωνία πού καθορίζεται ἀπό τόν οἰκονομικό νόμο τῆς ἀξίας, παρὰ μόνο ἀπό τήν ψυχὴ καί ὡς ψυχικό γεγονός. Μόνο ἀπό τήν καθαρὴ ψυχὴ μπορεῖ νά ῥθει ἡ σωτηρία. Ὅλα τά ἄλλα εἶναι ἀπάνθρωπα, ἀνυπόληπτα. Ἡ ψυχὴ σάν τέτοια δέν ἔχει, προφανῶς, ἀνταλλακτικὴ ἀξία. Ἡ ἀξία τῆς ψυχῆς δέν μπαίνει μέσα στό σῶμα της γιὰ νά ἀποκρυσταλλωθεῖ ἐκεῖ καί νά γίνει ἔτσι ἐμπόρευμα. Μπορεῖ νά ὑπάρχει μιὰ ὥραία ψυχὴ μέσα σ' ἓνα ἄσχημο σῶμα, μιὰ ὕγιης σ' ἓνα ἄρρωστο, μιὰ εὐγενῆς σ' ἓνα συνηθισμένο καί ἀντίστροφα. Ὑπάρχει ἓνας πυρήνας ἀλήθειας στήν πρόταση ὅτι αὐτό πού συμβαίνει στό σῶμα δέν μπορεῖ νά προσβάλλει τήν ψυχὴ. Ἀλλά στό κατεστημένο σύστημα αὐτὴ ἡ ἀλήθεια πῆρε μιὰ φοδερὴ μορφή. Ἡ ἐλευθερία τῆς ψυχῆς χρησιμοποιήθηκε γιὰ νά δικαιολογηθεῖ ἡ ἀθλιότητα, τό μαρτύριο καί ἡ ὑποδούλωση τοῦ σώματος. Ὑπηρετήσε τήν ἰδεολογικὴ παράδοση τῆς ὑπαρξης στήν οἰκονομία τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἀλλά ἂν κατανοηθεῖ σωστά ἡ ἐλευθερία τῆς ψυχῆς δέν σημαίνει τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου σ' ἓνα αἰώνιο ἐπέκεινα, ὅπου τελικά ὅλα εἶναι καλά ὅταν τό ἄτομο δέν μπορεῖ πιά νά ὠφεληθεῖ ἀπ' αὐτά. Ἀντίθετα, προαναγγέλλει τήν ἀνώτερη ἀλήθεια:

ὅτι εἶναι δυνατὴ σ' αὐτόν τόν κόσμο μιά μορφή ὑπαρξῆς ὅπου δέν θά καθόριζε ἡ οἰκονομία ὁλόκληρη τή ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἄνθρωπος δέν ζεῖ μόνον ἀπὸ τό ψωμί: αὐτὴ ἡ ἀλήθεια παραποιεῖται ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία ὅτι ἡ τροφή τῆς ψυχῆς εἶναι ἕνα κατάλληλο ὑποκατάστατο γιὰ τό λίγο ψωμί.

Ἡ ψυχὴ φαίνεται ὅτι ξεφεύγει ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση ὅπως ἀκριδῶς καί ἀπὸ τό νόμο τῆς ἀξίας. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά τὴν ὀρίσουμε ἀπὸ τὴν ιδιότητά της νά καταργεῖ τίς πραγματοποιημένες σχέσεις διαλύοντάς τες σέ ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἡ ψυχὴ δημιουργεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους μιά ἐσωτερικὴ κοινότητα πού τὰ περικλείει ὅλα, κι αὐτὴ ἡ κοινότητα διασχίζει τοὺς αἰῶνες. «Ἡ πρώτη σκέψη στὴν πρώτη ἀνθρώπινη ψυχὴ ἐνώνεται μέ τὴν τελευταία σκέψη στὴν τελευταία ἀνθρώπινη ψυχὴ». ²⁶ Στὸ βασίλειο τῆς κουλτούρας, ἡ ψυχικὴ καλλιέργεια καί τό ψυχικὸ μεγαλεῖο ξεπερνοῦν τὴν ἀνισότητά καί τὴν ἀνελευθερία τοῦ καθημερινοῦ ἀνταγωνισμοῦ, γιατί οἱ ἄνθρωποι μετέχουν στὴν κουλτούρα ὡς ἐλεύθερα καί ἴσα ὄντα. Ἐκεῖνος πού κοιτάει τὴν ψυχὴ δλέπει τοὺς ἀνθρώπους ἔτσι ὅπως ὑπάρχουν καθεαυτοί, πέρα ἀπὸ τίς οἰκονομικὲς σχέσεις. Ὅταν μιλάει ἡ ψυχὴ, ἡ τυχούσα θέση καί ἀξία τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν κοινωνικὴ διαδικασίᾳ ξεπερνιέται. Ὁ ἔρωτας σπάζει τὰ φράγματα ἀνάμεσα στοὺς πλούσιους καί τοὺς φτωχοὺς, τοὺς ἰσχυροὺς καί τοὺς ἀδύνατους. Ἡ φιλία μένει πιστὴ ἀκόμη καί στὸν παραγκωνισμένο ἢ περιφρονημένο καί ἡ ἀλήθεια ὑψώνει τὴ φωνή της ἀκόμη καί μπρὸς στὸν θρόνο τοῦ τυράννου. Παρά τὰ κοινωνικὰ ἐμπόδια καί τοὺς σφετερισμοὺς, ἡ ψυχὴ ἀναπτύσσεται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀτόμου: ἀκόμη καί τό στενότερο πλαίσιο ζωῆς εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νά δώσει ἕναν ἀπεριόριστο χῶρο στὴν ψυχὴ. Μ' αὐτόν τόν τρόπο παρουσίασε τὴν ψυχὴ ἡ καταφατικὴ κουλτούρα στὴν κλασικὴ τῆς περιόδου.

Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀτόμου ἀντιτίθεται πρῶτα στὸ σῶμα του. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀποφασιστικὴ περιοχὴ τῆς ζωῆς μπορεῖ νά ἔχει δύο σημασίες: τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ αἰσθησιασμοῦ (στό βαθμὸ πού εἶναι μιά περιοχὴ τῆς ζωῆς χωρὶς σημασία), ἢ, ἀντίθετα, τὴν ὑποταγὴ τοῦ αἰσθησιασμοῦ στὴν ψυχὴ. Ἡ καταφατικὴ κουλτούρα πῆρε ἀναμφίδολα τὴ δεύτερη κατεύθυνση: Μιά ἀπελευθέρωση τοῦ αἰσθησιασμοῦ θά ἦταν ἀπε-

λευθέρωση της απόλαυσης, πράγμα πού προϋποθέτει την άπουσία ένοχης συνείδησης και μιά πραγματική δυνατότητα ίκανοποίησης. Άλλά αυτή ή τελευταία αντικρούεται όλο και περισσότερο στην άστική κοινωνία από την αναγκαιότητα νά επιβληθεί πειθαρχία στίς δυσαρεστημένες μάξες. Έτσι, ένα από τά αποφασιστικά καθήκοντα της πολιτιστικής διαπαιδαγώγησης γίνεται ή έσωτερίκευση της απόλαυσης μέσω της πνευματικοποίησής της. Μέ την ένσωμάτωση του στη ζωή της ψυχής, ό αίσθησιασμός τιθασεύεται και εξιδανικεύεται. Από την ένωση του αίσθησιασμού και της ψυχής προκύπτει ή άστική ιδέα για τον έρωτα.

Ή πνευματικοποίηση του αίσθησιασμού συγχωνεύει την ύλη μέ τον ούρανό, τό θάνατο μέ την αιώνιότητα. Όσο εξασθενίζει ή πίστη σ' ένα ούράνιο επέκεινα τόσο ενισχύεται ό σεβασμός άπέναντι στο ψυχικό επέκεινα. Ή ιδέα του έρωτα απορροφά τον πόθο για μιά μονιμότητα της γήινης εϋτυχίας, για τό άπόλυτο, για μιά νίκη πάνω στον περιορισμό. Στην άστική ποίηση, οί έραστές έρχονται σέ αντίθεση, μέσα στον έρωτά τους, μέ την καθημερινή αστάθεια, μέ τίς απαιτήσεις της πραγματικότητας, μέ την ύποδούλωση του ατόμου και μέ τον θάνατο. Ό θάνατος δέν έρχεται από έξω, αλλά από τον ίδιο τον έρωτα. Ή άπελευθέρωση του ατόμου έγινε μέσα σέ μιά κοινωνία πού δέν στηριζόταν στην άλληλεγγύη, αλλά στη σύγκρουση των συμφερόντων των ατόμων. Τό άτομο έχει τό χαρακτηρισά μιās άνεξάρτητης, αϋτάρκους μονάδας. Ή σχέση του μέ τον (άνθρώπινο και μή-άνθρώπινο) κόσμο είναι, είτε άφηρημένα άμεση (τό άτομο συνιστά κάθε φορά τον κόσμο από μόνο του ως ύποκείμενο γνώσης, επιθυμιών και βούλησης), είτε άφηρημένα μεσολαβημένη (δηλαδή καθορισμένη από τούς τυφλούς νόμους της παραγωγής των έμπορευμάτων και της αγοράς). Και στίς δύο περιπτώσεις, δέν ξεπερνιέται ή απομόνωση του ατόμου ως μονάδας. Τό ξεπέραςμα της απομόνωσης αϋτής θά σήμαινε την καθιέρωση μιās πραγματικής άλληλεγγύης· προϋποθέτει την αντικατάσταση της ατομικιστικής κοινωνίας από μιά άνώτερη μορφή κοινωνίας.

Άλλά ή ιδέα του έρωτα απαιτεί νά ξεπεράσει τό άτομο την απομόνωση του ως μονάδα και νά βρει την ολοκλήρωσή του

μέσα από την ύποταγή της άτομικότητας στην ανεπιφύλακτη αλληλεγγύη δύο προσώπων. Σέ μιά κοινωνία όπου ή σύγκρουση τών συμφερόντων είναι τό *principium individuationis*, αὐτή ή πλήρης ύποταγή μπορεί νά φανεί σέ καθαρή μορφή μόνο στόν θάνατο. Γιατί μόνο ό θάνατος έξαλείφει όλες τίς κοινωνικές συνθήκες πού καταστρέφουν κάθε σταθερή αλληλεγγύη καί έξουθενώνουν τά άτομα πού αγωνίζονται ενάντιά τους. 'Ο θάνατος δέν φαίνεται νά είναι τόσο τό σταμάτημα τής ύπαρξης στό μηδέν, όσο ή μόνη δυνατή όλοκλήρωση τοῦ ξρωτα καί, έτσι, ή βαθύτερη σημασία του.

Ένώ στην τέχνη ό ξρωτας άννυψώνεται σέ τραγωδία, στην καθημερινή άστική ζωή άπειλεί νά γίνει άπλό καθήκον καί συνήθεια. 'Ο ξρωτας έμπεριέχει τήν άτομικιστική άρχή τής καινούριας κοινωνίας: άπαιτεί άποκλειστικότητα. 'Η τελευταία φαίνεται μέσα στην άπαίτηση για μιά άπόλυτη πίστη πού έδρεύει στην ψυχή καί πρέπει νά είναι ύποχρεωτική καί για τόν αισθησιασμό. 'Αλλά ή πνευματικοποίηση τοῦ αισθησιασμοῦ άπαιτεί άπό τόν τελευταίο ό,τι δέν μπορεί αὐτός νά κάνει: νά άποτραδηχτεί από τήν άλλαγή καί τήν άμφιταλάντευση καί νά ένσωματωθεί στην ένότητα καί στην άδιαίρετότητα τοῦ προσώπου. 'Ακριδώς σ' αὐτό τό σημείο ύποτίθεται ή ύπαρξη μιās προ-καθιερωμένης άρμονίας άνάμεσα στην έξωτερικότητα καί τήν έσωτερικότητα, στη δυνατότητα καί τήν πραγματικότητα, πού καταστρέφεται άκριδώς από τήν άναρχική άρχή (Prinzip) τής κοινωνίας. Αὐτή ή αντίφαση κάνει άναληθή τήν άποκλειστική πίστη καί διαφθείρει τόν αισθησιασμό, πού βρίσκει μιά διέξοδο στην κρυφή χυδαιότητα τοῦ μικροαστοῦ.

Οί καθαρά ιδιωτικές σχέσεις, όπως ό ξρωτας καί ή φίλία, είναι ή μόνη σφαίρα όπου ή κυριαρχία τής ψυχής θεωρείται ότι είναι άμεσα ριζωμένη στην πραγματικότητα. 'Αλλοῦ, ή ψυχή έχει κυρίως τό καθήκον νά άνεδάσει τόν άνθρωπο στό ιδανικό χωρίς νά προσπαθήσει νά προωθήσει τήν πραγματοποίηση τοῦ τελευταίου. 'Η ψυχή έχει μιά έφησυχαστική δράση. 'Επειδή ξεφεύγει από τήν πραγματοποίηση, ύποφέρει άπ' αὐτήν έλάχιστα καί γι' αὐτό προβάλλει τή μικρότερη αντίσταση άπέναντι σ' αὐτήν. 'Αφού ή σημασία καί ή αξία τής ψυχής δέν μπαίνουν μέσα στην ιστορική πραγματικότητα, ή ψυχή μπορεί νά διατη-

ρηθεί ανέπαφη ακόμη και μέσα σέ μιά κακή πραγματικότητα. Οί χαρές τῆς ψυχῆς εἶναι εὐτελέστερες ἀπό κείνες τοῦ σώματος· εἶναι λιγότερο ἐπικίνδυνες καί παραχωροῦνται εὐκολότερα. Μιά οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στήν ψυχή καί τό πνεῦμα εἶναι ὅτι ἡ πρώτη δέν κατευθύνεται πρὸς τὴν κριτική γνώση τῆς ἀλήθειας. Ἐκεῖ ὅπου τό πνεῦμα εἶναι ἀναγκασμένο νά καταδικάσει, ἡ ψυχή μπορεῖ ακόμη νά δείξει κατανόηση. Ἡ ἐννοιολογική γνώση προσπαθεῖ νά διακρίνει τό ἓνα ἀπὸ τό ἄλλο καί δέν λύνει τὴν ἀντίθεση παρὰ μόνο πάνω στή βάση «τρῦ ψυχροῦ προχωρήματος τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ἀντικειμένου», ἐνῶ ἡ ψυχή συμφιλῶνει γρήγορα ὅλες τίς «ἐξωτερικές» ἀντιθέσεις σέ κάποια «ἐσωτερική» ἐνότητα. Ἄν ὑπάρχει μιά δυτική, γερμανική, φαουστική ψυχή, τότε ὑπάρχει καί μιά δυτική, γερμανική, φαουστική κουλτούρα· ἡ φεουδαρχική, καπιταλιστική ἢ σοσιαλιστική κοινωνία δέν εἶναι παρὰ ἐκφάνσεις τέτοιων ψυχῶν. Οἱ σκληρές τους ἀντιθέσεις λύνονται τότε μέσα στήν ὥραία καί βαθειά ἐνότητα τῆς κουλτούρας. Ἡ συμφιλωτική φύση τῆς ψυχῆς φαίνεται καθαρά ἐκεῖ ὅπου ἡ ψυχολογία γίνεται ὄργανο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος, χωρὶς νά βασίζεται σέ μιά θεωρία τῆς κοινωνίας πού νά πηγαίνει πίσω ἀπὸ τὴν κουλτούρα. Ἡ ψυχή ἔχει μιά στενή συγγένεια μέ τὸν ἱστορισμό. Ἦδη στὸν Χέρντερ, βρίσκουμε τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὸν ὀρθολογισμό ψυχή μπορεῖ νά ἔχει συναισθηματική κατανόηση (Einfühlung) γιὰ τὰ πάντα: «Ὁλόκληρη ἡ φύση τῆς ψυχῆς πού κυριαρχεῖ στὰ πάντα, πού πλάθει κατ' εἰκόνα τῆς ὅλες τίς ἄλλες τάσεις καί δυνάμεις τῆς ψυχῆς καί χρωματίζει ακόμη καί τίς πιὸ ἀδιάφορες πράξεις – γιὰ νά τό νιώσεις αὐτό, μὴν ἀπαντᾷς μέ λόγια, ἀλλὰ μπές στήν ἐποχή, στήν περιοχὴ τοῦ οὐρανοῦ, σ' ὅλη τὴν ἱστορία, νιώσε τὸν ἑαυτό σου στὸ καθετί...».²⁷ Ἡ ψυχὴ, χάρις στήν ἰδιότητά της τῆς καθολικῆς συναισθηματικῆς κατανόησης ἀκυρῶνει τὴ διάκριση ἀνάμεσα σέ ἀληθινὸ καί ψεύτικο, σέ καλὸ καί κακὸ, σέ ὀρθολογικὸ καί ἀνορθολογικὸ – μιά διάκριση πού μπορεῖ νά γίνεῖ ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος σέ σχέση μέ τίς ἐφικτές δυνατότητες τῆς ὁργάνωσης τῆς ὑλικῆς ὑπαρξῆς. Τότε, κάθε ἱστορικὴ ἐποχὴ φανερώνει, ὅπως λέει ὁ Ράνκε, μιά διαφορετικὴ τάση τοῦ ἰδιοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἡ

κάθε μιά έχει τή δική της σημασία, «καί ἡ ἀξία της δέν ἔγκει-
ται σ' αὐτό πού προκύπτει ἀπ' αὐτήν, ἀλλά στήν ἴδια της τήν
ὑπαρξή, στόν ἴδιο της τόν ἑαυτό». ²⁸ Ἡ λέξη «ψυχή» δέν λέει
τίποτε γιά τήν ὀρθότητα αὐτοῦ τό ὁποῖο ἐκφράζει. Μπορεῖ νά
κάνει μεγάλη μιά κακή υπόθεση (ὅπως στήν περίπτωση τοῦ
Ντοστογιέφσκι). ²⁹ Οἱ ὠραίες καί θαθεῖες ψυχές μποροῦν νά
μείνουν ἔξω ἀπό τόν ἀγῶνα γιά ἓνα καλύτερο ἀνθρώπινο μέλ-
λον ἢ καί νά βρεθοῦν ἀπό τήν κακή πλευρά. Ἡ ψυχή τρομάζει
μπρός στήν σκληρή ἀλήθεια τῆς θεωρίας πού, τονίζει τήν
ἀναγκαιότητα νά ἀλλάξει μιά ἐξαθλιωμένη μορφή ὑπαρξῆς:
πῶς θά μπορούσε νά καθορίσει τήν αὐθεντική, τήν ἐσωτερική
οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ἓνας ἐξωτερικός μετασχηματισμός; Ἡ
ψυχή κάνει κάποιον μαλακό καί ὑποχωρητικό, τόν κάνει νά
ὑποτάσσεται στά γεγονότα· γιατί, πάνω ἀπ' ὅλα, αὐτά δέν ἀξι-
ζουν πραγματικά. Μ' αὐτόν τόν τρόπο μπόρεσε νά γίνει ἡ ψυ-
χή ἓνας σημαντικός συντελεστής στήν τεχνική τῆς κυριαρχίας
πάνω στίς μάζες τήν ἐποχή τῶν αὐταρχικῶν κρατῶν, ὅπου
ἔπρεπε νά κινητοποιηθοῦν ὅλες οἱ διαθέσιμες δυνάμεις γιά νά
ἀποτρέψουν μιά πραγματική ἀλλαγὴ τῆς κοινωνικῆς ὑπαρξῆς.
Μέ τή βοήθεια τῆς ψυχῆς, ἡ ὀψιμη ἀστική τάξη ἔθαψε τά πα-
λιά ἰδανικά της. Τό ὅτι ἡ ψυχή ἔχει σημασία εἶναι ἓνα καλό
σύνθημα τῇ στιγμῇ πού μόνο ἡ δύναμη ἔχει σημασία.

Ἀλλά ἡ ψυχή ἔχει πράγματι σημασία, στό βαθμό πού εἶναι
ζωή τοῦ ἀτόμου πού δέν ἔχει ἀκόμη ἐκφραστεῖ οὔτε πραγματο-
ποιηθεῖ. Ἡ κουλτούρα τῆς ψυχῆς συγκέντρωσε, κάτω ἀπό μιά
ψεύτικη μορφή, ἐκείνες τίς δυνάμεις καί ἀνάγκες πού δέν μπο-
ροῦσαν νά βροῦν θέση μέσα στήν καθημερινή ζωή. Μέσα στό
ἰδανικό τῆς κουλτούρας πέρασε ὁ πόθος γιά μιά πιό εὐτυχισμέ-
νη ζωή: γιά ἀνθρωπιά, καλοσύνη, χαρά, ἀλήθεια καί ἀλληλεγγύ-
η. Τότε, ὅλες αὐτές οἱ ἀρετές ἀποκτοῦν τό «καταφατικό» ση-
μάδι πού σημαίνει ὅτι ἀνήκουν σ' ἓναν ἀνώτερο, καθαρότερο
καί ὄχι πεζό κόσμο. Εἴτε ἐσωτερικεύονται ὡς καθήκον τῆς με-
μονωμένης ψυχῆς (καί τότε ἡ ψυχή πρέπει νά πραγματοποιήσῃ
αὐτό πού προδίδεται συνεχῶς στήν ἐξωτερική ὑπαρξή τοῦ συ-
νόλου), εἴτε παριστάνονται ὡς ἀντικείμενα τῆς τέχνης (κι ἔτσι
ἡ πραγματικότητά τους μετατοπίζεται σέ μιά περιοχὴ πού εἶ-
ναι οὐσιαστικά διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην τῆς πραγματικῆς

ζωής). Ὑπάρχει λόγος πού τό ιδανικό τῆς κουλτούρας ἐκτίθεται ἐδῶ σέ σχέση μέ τήν τέχνη: ἡ ἀστική κοινωνία ἀνέχτηκε τήν πραγματοποίηση τῶν ἰδίων της τῶν ιδανικῶν καί τά ἔλαβε ὑπόψη της σάν γενική ἀπαίτηση μόνο στήν τέχνη. Αὐτό πού θεωρεῖται οὐτοπία, φαντασίωση καί ἐξέγερση στήν πραγματικότητα ἐπιτρέπεται στήν τέχνη. Στήν τέχνη φανέρωσε ἡ καταφατική κουλτούρα τίς ξεχασμένες ἀλήθειες πού καταρρέουν, στήν καθημερινή ζωή, κάτω ἀπό τή δικαιοσύνη τῆς πραγματικότητας. Ἡ μεσολάβηση τῆς ὁμορφιάς ἀπολυμαίνει τήν ἀλήθεια καί τήν ἀπομακρύνει ἀπό τό παρόν. Ὅ,τι συμβαίνει στήν τέχνη, δέν δεσμεύει σέ τίποτε. Ἀκόμη κι ὅταν αὐτός ὁ ὥραϊος κόσμος δέν παριστάνεται ἀπλά σάν ἓνας κόσμος, πού ἔχει χαθεῖ ἐδῶ καί πολύ καιρό (τό κλασικό ἔργο τέχνης γιά τήν ἀνθρωπιά, ἡ *Ἰφιγένεια τοῦ Γκαῖτε*, εἶναι ἓνα «ἱστορικό» δράμα), χάνει τήν ἐπικαιρότητά του ἀπό τή μαγεία τῆς ὁμορφιάς.

Οἱ ἄνθρωποι μπόρεσαν νά συμμετάσχουν στήν εὐτυχία χάρις στή μεσολάβηση τῆς ὁμορφιάς. Ἀλλά ἀκόμη καί ἡ ὁμορφιά ἐκφράστηκε καλῶς μόνο μέσα στό ιδανικό τῆς τέχνης, γιατί κι αὐτή ἔχει ἐπικίνδυνη δύναμη πού ἀπειλεῖ τή δεδομένη μορφή τῆς ὑπαρξης. Ὁ ἄμεσος αἰσθησιακός χαρακτήρας τῆς ὁμορφιάς ὑποδεικνύει ἅμεσα τήν αἰσθησιακή εὐτυχία. Σύμφωνα μέ τόν Χιούμ, ἓνα ἀπό τά οὐσιαστικά χαρακτηριστικά τῆς εὐτυχίας εἶναι τό ὅτι προκαλεῖ ἡδονή: ἡ ἡδονή δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ὑποπροϊόν τῆς ὁμορφιάς, ἀλλά ἀποτελεῖ τήν ἴδια της τήν οὐσία.³⁰ Καί, γιά τόν Νίτσε, ἡ ὁμορφιά προκαλεῖ τήν «ἀφροdisιακή εὐτυχία»: ἐπικρίνει σφοδρά τόν ὀρισμό τοῦ Κάντ γιά τό ὥραϊο ὡς ἀντικείμενο μιᾶς ἐντελῶς οὐδέτερης ἡδονῆς καί ἀντιτάσσει τήν φράση τοῦ Σαντάλ ὅτι ἡ ὁμορφιά εἶναι «une promesse de bonheur».³¹ Γι' αὐτό εἶναι ἐπικίνδυνη ἡ ὁμορφιά μέσα σέ μία κοινωνία πού ὀφείλει νά ὀρθολογικοποιήσει καί νά ρυθμίσει τήν εὐτυχία. Ἡ ὁμορφιά εἶναι οὐσιαστικά ἀδιάντροπη:³² φανερώνει αὐτό γιά τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει καμμία ὑπόσχεση καί ἀπό τό ὁποῖο ἀποκλείονται οἱ περισσότεροι. Ἡ ὁμορφιά χωρίζεται ἀπό τή σύνδεσή της μέ τό ιδανικό μένοντας στήν περιοχὴ τοῦ ἀπλοῦ αἰσθησιασμοῦ ὅπου καί πέφτει θύμα τῆς γενικῆς ὑποτίμησης πού ὑπάρχει γι' αὐτή τήν περιοχὴ. Οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά ἀπολαύσουν ἄνετα τήν ἀπογυμνωμένη

από όλες τις πνευματικές και ηθικές αξιώσεις ομορφιά μόνο σε πολύ περιορισμένες περιοχές έχοντας συνείδηση ότι αυτό γίνεται μόνο για ένα σύντομο χρονικό διάστημα ξεκούρασης ή διασκέδασης. 'Η αστική κοινωνία απελευθέρωσε τα άτομα, αλλά ως πρόσωπα που πρέπει να έχουν αυτοπειθαρχία. 'Από την αρχή, η απαγόρευση της ήδονης ήταν ένας όρος της ελευθερίας. 'Η χωρισμένη σε τάξεις κοινωνία δεν ξέρει άλλωστε παρά ένα μόνο τρόπο για να κάνει τον άνθρωπο ένα μέσο ήδονης, αυτόν της δουλείας και της εκμετάλλευσης. 'Επειδή, στη νέα κοινωνική οργάνωση, οι κυριαρχούμενες τάξεις δεν προσέφεραν τις υπηρεσίες τους άμεσα, με τα πρόσωπά τους, αλλά μόνο με τη μεσολάβηση της παραγωγής υπεραξίας για την αγορά, θεωρήθηκε απάνθρωπο να χρησιμοποιείται το ανθρώπινο σώμα ως πηγή ήδονης, δηλαδή να χρησιμοποιούνται οι άνθρωποι απευθείας ως μέσο (Κάντ). 'Από την άλλη μεριά, η επιστράτευση των σωμάτων τους και της εφύλης τους στην υπηρεσία του κέρδους, θεωρήθηκε ως φυσική εκδήλωση της ελευθερίας. 'Ετσι, για τους φτωχούς, η μίσθωσή τους για να δουλέψουν σ' ένα εργοστάσιο έγινε ηθικό χρέος, ενώ η μίσθωση του σώματος ως μέσου ήδονης ήταν διαφθορά και «πορνεία». 'Επίσης, σ' αυτήν την κοινωνία, η φτώχεια είναι ο απαραίτητος όρος του πλούτου και της δύναμης. 'Ωστόσο, αυτή η έξαρτηση γίνεται με τη μεσολάβηση της αφηρημένης ελευθερίας. 'Η πώληση της εργασιακής δύναμης θεωρείται ότι οφείλεται στην ίδια την απόφαση του φτωχού: αυτός δουλεύει στην υπηρεσία του αφεντικού του, ενώ μπορεί να κρατήσει για τον εαυτό του και να μετατρέψει σε άδυτο την αφαίρεση που είναι το πρόσωπό του καθεαυτό, χωρισμένο από τις λειτουργίες του που έχουν κοινωνική αξία. 'Οφείλει να τό κρατά άγνό. 'Η απαγόρευση της εκμίσθωσης του σώματος όχι ως οργάνου εργασίας, αλλά ως οργάνου ήδονης είναι μιά από τις κυριότερες κοινωνικές και ψυχολογικές ρίζες της αστικής πατριαρχικής ιδεολογίας. Σ' αυτό τό σημείο μπαίνουν όρια στην πραγματοποίηση που είναι σημαντικά για τό σύστημα. Στο βαθμό που τό σώμα, ως εκδήλωση ή ως φορέας της σεξουαλικής λειτουργίας, γίνεται έμπορεύμα, αυτή η πρακτική συναντά τη γενική περιφρόνηση. Τό ταμπού παραβιάζεται. Αυτό δέν ισχύει μόνο για την πορ-

δεδομένη ή απομόνωση τών ατόμων, δέν ύπάρχει κανένας στό όποιο θά μπορούσε νά διατηρηθεί ή εϋτυχία ενός άλλου μετ'ό τό πέρασμα τής στιγμής, κανένας πού νά μήν ύφίσταται τή ίδια απομόνωση. Αϋτή ή εφημερότητα πού δέν αφήνει πίσ' της μιά άλληλεγγύη ανάμεσα στους έπιζώντες, πρέπει νά διατηρηθεί αιώνιως γιά νά μπορέσει νά γίνει άνεκτ'ή, γιατί άναπαράγεται σέ κάθε στιγμή τής ύπαρξης καί προαναγγέλλει, σέ κάθε στιγμή, τό θάνατο. Έπειδή κάθε στιγμή φέρει μέσα της τό θάνατο, πρέπει νά διατηρηθεί γιά πάντα ή ωραία στιγμή γιά νά κάνει έφικτό κάτι πού νά μοιάζει μέ εϋτυχία. 'Η καταφατική κουλτούρα διατηρεί αιώνια τήν ωραία στιγμή μέσα στην εϋτυχία πού (ή κουλτούρα) προσφέρει· αποθανατίζει τό εφήμερο.

Ό ούσιαστικός κοινωνικός ρόλος τής καταφατικής κουλτούρας στηρίζεται στην αντίφαση πού ύπάρχει ανάμεσα στή χωρίς εϋτυχία εφημερότητα μι'ας κακής ύπαρξης καί στην άνάγκη γιά εϋτυχία ώστε νά γίνει ύποφερτ'ή αϋτή ή ύπαρξη. Μέσα σ' αϋτήν τήν ύπαρξη, ή λύση τής αντίφασης είναι μόνο ψευδαισθητική. Καί ή δυνατότητα μι'ας λύσης στηρίζεται άκριδώς στον *ψευδαισθητικό* χαρακτήρα τής καλλιτεχνικής όμορφιάς. 'Από τή μιά μεριά, ή άπόλαυση τής εϋτυχίας έπιτρέπεται μόνο κατά άπό μιά πνευματικοποιημένη, έξιδανικευμένη μορφή. 'Από τήν άλλη, ή έξιδανίκευση καταστρέφει τό νόημα τής εϋτυχίας τό ιδανικό δέν μπορεί νά γίνει άντικείμενο άπόλαυσης· καθ'ήδονή του είναι ξένη, γιατί θά κατέστρεφε τήν αϋστηρότητα καί τήν καθαρότητα πού πρέπει νά τό χαρακτηρίζουν μέσ' στην χωρίς ιδανικά πραγματικότητα αϋτ'ής τής κοινωνίας, γιά νά μπορεί νά άσκει τή λειτουργία του τής έξιδανίκευσης κατ'ής έπιβολ'ής τής πειθαρχίας. Τό ιδανικό πού άντιγράφεται άπό τό πρόσωπο πού άπαρνείται τά ένστικτά του καί δάξει τό έαυτό του κάτω άπό τήν κατηγορηματική έπιταγή του κατ'ή κοντος (αϋτό τό καντιανό ιδανικό είναι άπλως ή έπιτομή όλων τών καταφατικών τάσεων τής κουλτούρας) είναι άσυγκίνητο μπρός στην εϋτυχία. Δέν μπορεί νά δώσει ούτε εϋτυχία ούτε παρηγοριά γιατί ποτέ δέν προσφέρει μιά άπτ'ή ίκανοποίηση. 'Αλλά, γιά νά μπορέσει νά άφεθεί πραγματικά τό άτομο σ'ό ιδανικό ώσπου νά πιστέψει ότι ξαναβρίσκει έδω τίς πραγματι-

κές επιθυμίες και ανάγκες του—και μάλιστα εκπληρωμένες και ικανοποιημένες—πρέπει να έχει το ιδανικό την φαινομενική όψη μιάς παρούσας ικανοποίησης. Αυτή την ψευδαίσθηση-πραγματικότητα δεν μπορεί να την φτάσει ούτε η φιλοσοφία ούτε η θρησκεία. Μόνο η τέχνη το κατορθώνει χάρη στη μεσολάβηση της όμορφιάς. 'Ο Γκαίτε αποκάλυψε τον άπατηλό και παρηγορητικό ρόλο της όμορφιάς: «Τό ανθρώπινο πνεύμα βρίσκεται σε μιά υπέροχη κατάσταση όταν θαυμάζει, όταν λατρεύει, όταν εκθειάζει ένα αντικείμενο και εκθειάζεται απ' αυτό· αλλά δεν μπορεί να μείνει για πολύ σ' αυτή την κατάσταση· τό καθολικό του ξέμεινε ξένο, τό ιδανικό τό ανέβασε πάνω από τόν έαυτό του· αλλά τώρα θά'θελε να ξαναγυρίσει στόν έαυτό του, θά'θελε να νιώσει πάλι εκείνη την παλιά συμπάθεια πού έτρεφε για τό επί μέρους χωρίς να περιοριστεί όμως απ' αυτό, και δεν θά'θελε να χαθεί εκείνο πού είναι σημαντικό, εκείνο πού άννυψώνει τό πνεύμα. Τι θά γινόταν τούτη τή στιγμή τό πνεύμα, αν δεν έμφανίζοταν η όμορφιά και δεν έλυνε, εύτυχώς, τό αίνιγμα! Μόνο η όμορφιά δίνει ζωή και ζεστασιά στο έπιστημονικό· η όμορφιά γλυκαίνει τό ανώτερο και σημαντικό και τό χρωματίζει μέ μιά ούράνια χάρη: έτσι μās φέρνει πιο κοντά σ' αυτό. Ένα ωραίο έργο τέχνης έχει διαγράψει όλο τόν κύκλο· είναι τώρα πάλι κάτι τό μεμονωμένο πού μπορούμε να τό αγκαλιάσουμε μέ συμπάθεια, να τό ιδιοποιηθούμε».³⁶

Αυτό πού έχει αποφασιστική σημασία σ' αυτή τή σύνδεση δεν είναι τό ότι η τέχνη παριστάνει την ιδανική πραγματικότητα, αλλά τό ότι την παριστάνει ως ωραία πραγματικότητα. 'Η όμορφιά δίνει στο ιδανικό τό γοητευτικό, χαρούμενο και κατευναστικό χαρακτήρα της εύτυχίας. Μόνο αυτή κάνει τέλεια την ψευδαίσθηση της τέχνης. Γιατί μόνο μέσω αυτής μπορεί ό ψευδαισθητικός κόσμος να φανεί οικείος, τωρινός και, γι' αυτό, πραγματικός. 'Η ψευδαίσθηση επιτρέπει πράγματι την εμφάνιση κάποιου πράγματος: στην όμορφιά του έργου τέχνης εκπληρώνεται για μιά στιγμή ό πόθος· αυτός πού τό βλέπει, νιώθει εύτυχία. 'Η ωραία στιγμή μπορεί να επαναλαμβάνει συνεχώς άφου έχει πάρει μορφή μέσα στο έργο τέχνης· διατηρείται αιώνια μέσα σ' αυτό. Στην απόλαυση της τέχνης, ό δέκτης μπορεί να αναπαράγει πάντα μιά τέτοια εύτυχία.

[illegible]

χεια. Ἡ καταφατική κουλτούρα ἀναπαράγει καί ἐξυμνεῖ, μέσα στήν ιδέα της γιά τήν προσωπικότητα, τήν κοινωνική ἀπομόνωση καί ἐξαθλίωση τοῦ ατόμου.

Ἡ προσωπικότητα εἶναι τό στήριγμα τοῦ ιδανικοῦ τῆς κουλτούρας. Ὅφειλει νά ἀντιπροσωπεύει τήν εὐτυχία μέ τή μορφή μέ τήν ὁποία τήν ἀνακηρύσσει αὐτή ἡ κουλτούρα ὡς ὕψιστο ἀγαθό: ἰδιωτική ἁρμονία μέσα στή γενική ἀναρχία, χαρούμενη δραστηριότητα μέσα στήν κοπιαστική ἐργασία. Ἡ προσωπικότητα ἀπορρόφησε καθετί τό καλό καί ἀπέρριψε ἡ ἐξάγνισε καθετί τό κακό. Δέν μετράει τό ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζεῖ. Αὐτό ποῦ μετράει εἶναι τό ὅτι ζεῖ τόσο καλά ὅσο εἶναι δυνατό. Αὐτό εἶναι μιὰ ἀπό τίς βασικές ἀρχές τῆς καταφατικῆς κουλτούρας. Τό «καλά» ἀναφέρεται ἐδῶ οὐσιαστικά στήν κουλτούρα: συμμετοχή στίς πνευματικές καί νοητικές ἀξίες, διαμόρφωση τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξης σύμφωνα μέ τό πρότυπο τῆς ἀνθρωπιάς τῆς ψυχῆς καί τῆς εὐρύτητας τοῦ πνεύματος. Ἡ εὐτυχία μιᾶς μή ἐκλογικευμένης ἀπόλαυσης παραλείφθηκε ἀπό τό ιδανικό τῆς εὐτυχίας. Ἡ τελευταία δέν ὀφείλει νά παραβεῖ τοὺς νόμους τῆς κατεστημένης τάξης πραγμάτων, οὔτε καί χρειάζεται νά τοὺς παραβεῖ, γιατί πρόκειται νά πραγματοποιηθεῖ ἄμεσα. Ἡ προσωπικότητα, πού, κατά τήν καταφατική κουλτούρα, εἶναι ἡ «ὑψιστή εὐτυχία» τοῦ ἀνθρώπου, ὀφείλει νά σεβαστεῖ τά θεμέλια τοῦ status quo: ὁ σεβασμός ἀπέναντι στίς ὑπάρχουσες σχέσεις κυριαρχίας ἀνήκει στίς ἀρετές της. Μπορεῖ νά ἐπαναστατήσει ἐνάντια σ' αὐτόν τόν περιορισμό μόνο ἂν ξερεῖ τί κάνει κι ἂν τό ἀναιρέσει ἀργότερα.

Τά πράγματα δέν ἦταν πάντα ἔτσι. Ἄλλοτε, στήν ἀρχή τῆς νέας ἐποχῆς, ἡ προσωπικότητα εἶχε μιάν ἄλλη ὄψη. Ἀνῆκε πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅπως καί ἡ ψυχή, (ἡ προσωπικότητα θεωροῦνταν ὅτι ἦταν ἡ τέλεια ἀνθρώπινη ἐνσάρκωση τῆς ψυχῆς) στήν ἰδεολογία τῆς ἀστικῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ατόμου. Τό πρόσωπο ἦταν ἡ πηγὴ ὅλων τῶν δυνάμεων καί ἰδιοτήτων πού ἔκαναν τό ἄτομο ἱκανό νά ἐξουσιάζει τή μοῖρα του καί νά διαμορφώσει τόν κόσμο πού τό περιβάλλει σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες του. Ὁ Γιάκομπ Μπούρχχαρντ ἀπεικόνισε αὐτή τήν ιδέα τῆς προσωπικότητος στήν περιγραφή του τοῦ «homo universalis» τῆς Ἀναγέννησης.³⁹ Ὅταν τό ἄτομο θεωροῦνταν ὡς προσωπικό-

τητα, αυτό γινόταν για να τονιστεί πώς ό,τι ήταν τό χρωστούσε μόνο στον έαυτό του, όχι στους πρόγονούς του, την κοινωνική του θέση, ή τό Θεό. Τό διακριτικό σημάδι της προσωπικότητας δέν ήταν ή ψυχή (μέ την έννοια της «ώραίας ψυχής») αλλά ή δύναμη, ή επιρροή καί ή δόξα: μιά ζωή όσο τό δυνατό πιο πλατειά καί πιο γεμάτη μέ έργα.

Στήν έννοια της προσωπικότητας, πού αντιπροσώπευε την καταφατική κουλτούρα από τον Κάντ καί μετά, δέν έμεινε τίποτε απ' αυτόν τον έπεκτατικό άκτιβισμό. 'Η προσωπικότητα παραμένει κύριος της ύπαρξής της μόνο ως πνευματικό καί ήθικό ύποκείμενο. «'Η έλευθερία καί ή άνεξαρτησία από τό μηχανισμό της φύσης ως συνόλου», πού είναι τώρα τό χαρακτηριστικό⁴⁰ της προσωπικότητας, δέν είναι παρά μιά «νοητή» έλευθερία πού παίρνει τίς δεδομένες συνθήκες της ζωής ως υλικό τοῦ καθήκοντος. 'Ο χώρος της έξωτερικής πληρότητας έχει γίνει πολύ μικρός, ενώ εκείνος της έσωτερικής πληρότητας πολύ μεγάλος. Τό άτομο έμαθε να έμπιστεύεται πρώτα στον έαυτό του όλες τίς απαιτήσεις του. 'Η κυριαρχία της ψυχής έγινε πιο απαιτητική μέσα καί πιο συγκρατημένη έξω. Τό πρόσωπο δέν είναι πιά μιά άφετηρία για την επίθεση ενάντια στον κόσμο, αλλά μιά προφυλαγμένη γραμμή όπισθοχώρησης πίσω από τό μέτωπο. 'Η έσωτερικότητά του, ως ήθικου προσώπου, είναι τό μοναδικό κτήμα τοῦ ατόμου, πού ποτέ δέν θά χαθεί.⁴¹ Δέν είναι πιά ή πηγή της κατάκτησης αλλά της παραίτησης. 'Η προσωπικότητα χαρακτηρίζει κυρίως εκείνο τό άτομο πού παραιτείται, πού αγωνίζεται για την ολοκλήρωσή του μέσα στίς δεδομένες συνθήκες, όσο φτωχές κι αν είναι αυτές. Βρίσκει την ευτυχία του μέσα στην ύπάρχουσα κατάσταση. 'Αλλά ακόμη καί σ' αυτήν την έξασθενημένη μορφή, ή ιδέα της προσωπικότητας έχει μιά προοδευτική πλευρά: σέ τελευταία άνάλυση, τό άτομο είναι εκείνο πού μετράει. Βέβαια, ή κουλτούρα άπομονώνει τά άτομα ως προσωπικότητες πού αναδιπλώνονται στον έαυτό τους καί φέρουν μέσα τους την ολοκλήρωσή τους. 'Αλλά αυτό άντιστοιχεί σέ μιά φιλελεύθερη μέθοδο πειθαρχίας πού δέν άσκει καμιά έξουσία πάνω σέ μιά συγκεκριμένη περιοχή της ιδιωτικής ζωής. 'Αφήνει τό ύποκείμενο να υπάρχει ως πρόσωπο όσο αυτό δέν διαταράσσει τή διαδικασία της έργα-

σίας καὶ ἀφήνει τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους αὐτῆς τῆς διαδικασίας, δηλ. τίς οἰκονομικὲς δυνάμεις, νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἐνσωμάτωση τῶν ἀνθρώπων.

3

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀλλάζει, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ διατήρηση τῆς καθιερωμένης μορφῆς τῆς διαδικασίας τῆς ἐργασίας δέν μπορεῖ πιά νὰ ἀρκεστεῖ σέ μιὰ μερικὴ κινητοποίηση (ποὺ ἀφήνει σέ ἐφεδρεία τὴν ιδιωτικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου), ἀλλὰ ἀπαιτεῖ μιὰ «γενικὴ κινητοποίηση» ποὺ ὑποτάσσει ὁλοκληρωτικὰ τὸ ἄτομο στὴν πειθαρχία τοῦ ἀυταρχικοῦ κράτους. Ἡ ἀστικὴ τάξις ἐρχεται τώρα σέ σύγκρουση μέ τὴν ἴδια τῆς τὴν κουλτούρα. Ἡ γενικὴ κινητοποίηση τῆς ἐποχῆς τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τίς προοδευτικὲς πλευρὲς τῆς κουλτούρας ποὺ ἔχουν ὡς κέντρο τὴν ἰδέα τῆς προσωπικότητος. Ἡ αὐτοκατάργηση τῆς καταφατικῆς κουλτούρας ἀρχίζει.

Ὁ θορυβώδης ἀγώνας τοῦ ἀυταρχικοῦ κράτους ἐνάντια στὰ «φιλελεύθερα ἰδανικά» τῆς ἀνθρωπιᾶς, τῆς ἀτομικότητος, καὶ τῆς ὀρθολογικότητος καὶ ἐνάντια στὴν ἰδεαλιστικὴ τέχνη καὶ φιλοσοφία, δέν μπορεῖ νὰ κρύψει τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ ποὺ συμβαίνει εἶναι μιὰ διαδικασία αὐτοκατάργησης. Ἀκριβῶς ὅπως ὁ κοινωνικὸς μετασχηματισμὸς τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας σέ δικτατορικὸ κράτος ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἓνας μετασχηματισμὸς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ status quo, ἔτσι καὶ ὁ πολιτισμικὸς μετασχηματισμὸς τοῦ φιλελεύθερου ἰδεαλισμοῦ σέ «ἡρωικὸ ρεαλισμὸ» γίνεται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἴδιας τῆς καταφατικῆς κουλτούρας: πρόκειται γιὰ μιὰ νέα διασφάλιση τῶν παλιῶν μορφῶν ὑπαρξεως. Ἡ βασικὴ λειτουργία τῆς κουλτούρας παραμένει ἡ ἴδια. Μόνον ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο ἀσκεῖ αὐτὴ τὴ λειτουργία ἀλλάζει.

Ἡ ταυτότητα τοῦ περιεχομένου, ποὺ διατηρεῖται μέσα σέ μιὰ πλήρη ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς, εἶναι ἰδιαίτερα σαφὴς στὴν ἰδέα τῆς ἐσωτερικεύσεως. Ἡ τελευταία, ποὺ συνεπάγεται τὴ μετατροπὴ τῶν ἐκρηκτικῶν ἐνστίκτων καὶ δυνάμεων τοῦ ἀτόμου σέ

περιοχές της ψυχής, ήταν ένας από τους ισχυρότερους μοχλούς της επίβολής της πειθαρχίας.⁴² Η καταφατική κουλτούρα είχε εξαλείψει τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς μέσα σε μία άφηρημένη έσωτερική καθολικότητα: ως πρόσωπα, στην πνευματική τους αξιοπρέπεια και έλευθερία, όλοι οι άνθρωποι έχουν την ίδια αξία· πάνω από τις πραγματικές αντιθέσεις, βρίσκεται τό βασίλειο της πολιτισμικής αλληλεγγύης. Αυτή η άφηρημένη έσωτερική κοινότητα (άφηρημένη, γιατί αφήνει άθικτους τους πραγματικούς ανταγωνισμούς) μετατράπηκε σε μία εξίσου άφηρημένη έξωτερική κοινότητα. Τό άτομο εισάγεται σε μία ψεύτικη συλλογικότητα (φυλή, λαός, γη και αίμα). Άλλά αυτή η έξωτερίκευση έχει την ίδια λειτουργία με την έσωτερίκευση: η παραίτηση και η ύποταγή στό status quo γίνονται ύποφευτές χάρη στην πραγματική εμφάνιση της ικανοποίησης. Τό ότι τά άπελευθερωμένα έδω και τετρακόσια περίπου χρόνια άτομα βαδίζουν με τόση τάξη στίς γραμμές του αυταρχικού κράτους, όφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στην καταφατική κουλτούρα.

Οί νέες μέθοδοι επίβολής της πειθαρχίας δέν μπορούν νά άσκηθούν, άν δέν άπορρίψουν τά προοδευτικά στοιχεία πού περιέχονταν στά παλιότερα στάδια της κουλτούρας. Άπό τη σκοπιά των τελευταίων εξελίξεων, ή κουλτούρα εκείνων των σταδίων φαίνεται σάν ένα ευτυχισμένο παρελθόν. Άλλά άν ή αυταρχική άναδιοργάνωση της ύπαρξης δέν έξυπηρετεί στην πραγματικότητα παρά μόνο τά συμφέροντα μικρών κοινωνικών ομάδων, τότε παρουσιάζεται, όπως και ή προηγούμενη, ως ό τρόπος με τόν όποιο προστατεύει ή κοινωνική όλότητα τόν έαυτό της στην μεταβαλλόμενη κατάσταση. Στό βαθμό αυτό, ή αυταρχική άναδιοργάνωση της ύπαρξης, αντιπροσωπεύει – με μία κακή μορφή και κάτω από την άξονόμνη δυστυχία των πολλών – τό συμφέρον όλων των ατόμων πού ή ύπαρξή τους είναι δεμένη με ή διαφύλαξη αυτού του συστήματος. Σ' αυτό τό σύστημα ήταν μπλεγμένη και ή ιδεαλιστική κουλτούρα. Αυτή ή διπλή αντίφαση είναι ως ένα βαθμό και ή ρίζα της άτολμίας με την όποία διαμαρτύρεται σήμερα ή κουλτούρα ενάντια στη νέα της μορφή.

Η στενή σχέση της ιδεαλιστικής έσωτερικότητας με την ήρωική έξωτερικότητα φανερώνεται από τό κοινό τους μέτωπο

ένάντια στο πνεῦμα. Στήν άστική πράξη, ύπῆρχε πάντα, πλάι στο σεβασμό γιά τό πνεῦμα πού χαρακτηρίζε όρισμένες περιοχές καί φορεΐς τῆς καταφατικῆς κουλτούρας, καί μιά θαθειά περιφρόνηση γιά τό πνεῦμα. Αὐτό άποδεικνύεται άπό τό γεγονός ότι ἡ φιλοσοφία άσχολήθηκε πολύ λίγο μέ τά πραγματικά προβλήματα τοῦ άνθρώπου. Ἐλλά, καί γιά άλλους λόγους, ἡ καταφατική κουλτούρα ἦταν μιά κουλτούρα τῆς ψυχῆς καί όχι τοῦ πνεύματος. Ἀκόμη καί πρίν άπό τήν παρακμή της τό πνεῦμα ἦταν πάντα κάτι ύποπτο. Εἶναι πιό χειροπιαστό, πιό άπαιτητικό, πιό κοντινό στήν πραγματικότητα άπό τήν ψυχή. Ἡ κριτική του καθαρότητα καί όρθολογικότητα καί ἡ αντίθεσή του άπέναντι σέ μιά έμπειρική πραγματικότητα άπό τήν όποία άπουσιάζει ό Λόγος, δέν μποροῦν νά κρυφτοῦν καί νά άποσιωπηθοῦν εύκολα. Ὁ Χέγκελ δέν ταιριάζει μέ τό άυταρχικό κράτος. Αὐτός ἦταν μέ τό μέρος τοῦ πνεύματος, ένῶ οἱ νεώτεροι εἶναι μέ τό μέρος τῆς ψυχῆς καί τοῦ αἰσθήματος. Τό πνεῦμα δέν μπορεῖ νά άποτραδηγεῖ άπό τήν πραγματικότητα χωρίς νά άρνηθεῖ τόν ἴδιο του τόν έαυτό· ἡ ψυχή μπορεῖ καί όφείλει νά τό κάνει. Ἀκριδῶς έπειδή ἡ ψυχή ζεῖ πέρα άπό τήν οἰκονομία γι' αὐτό μπορεῖ νά τῇ χειριστεῖ τόσο εύκολα ἡ τελευταία. Ἡ ψυχή παίρνει τήν άξία της άπό τήν ιδιότητα πού έχει νά μήν ύποτάσσεται στο νόμο τῆς άξίας. Τό άτομο πού έχει πλούσια ψυχή προσαρμόζεται πιό εύκολα, ύποτάσσεται πιό ταπεινά στή μοίρα καί ύπακούει πιό εύκολα στήν έξουσία γιατί κρατάει γιά τόν έαυτό του όλόκληρο τόν πλοῦτο τῆς ψυχῆς του καί μπορεῖ νά έξυψώσει τόν έαυτό του τραγικά καί ήρωικά. Ἡ διαδικασία πού άρχισε άπό τόν Λούθηρο, δηλ. ἡ έντατική έκμάθηση τῆς έσωτερικῆς έλευθερίας δίνει τώρα τούς καλύτερους της καρπούς, δηλαδή τῇ στιγμή πού ἡ έσωτερική έλευθερία αὐτοκαταργεῖται γιατί μετατρέπεται σέ έξωτερική άνελευθερία. Ἐνῶ τό πνεῦμα δέν συναντᾶ παρά μίσος καί ἡ περιφρόνηση, ἡ ψυχή διατηρεῖ τήν άξία της. Ὁ φιλελευθερισμός κατηγορεῖται ότι δέν φροντίζει πιά γιά «τήν ψυχή καί τό ἠθικό περιεχόμενο». «Τό μεγαλειό τῆς ψυχῆς καί ἡ προσωπικότητα μέ δυνατόν χαρακτηρεῖται», καί «ἡ άπεριόριστη διεύρυνση τῆς ψυχῆς»⁴³ εκθειάζονται ὡς τό «βαθύτερο πνευματικό χαρακτηριστικό τῆς κλασικῆς τέχνης». Οἱ γιορτές καί οἱ τελετές τοῦ

αὐταρχικοῦ κράτους, οἱ παρελάσεις του, ἡ φυσιογνωμία του, καί οἱ λόγοι τῶν ἀρχηγῶν του ἀπευθύνονται στήν ψυχή. Πηγάζουν στήν καρδιά, ἀκόμη κι ὅταν σκοπός τους εἶναι ἡ δύναμη.

Ἡ εἰκόνα τῆς ἥρωικῆς μορφῆς τῆς καταφατικῆς κουλτούρας ἦταν πάρα πολύ καθαρή κατά τήν περίοδο τῆς ἰδεολογικῆς προετοιμασίας γιά τό αὐταρχικό κράτος. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐχθρότητα ἀπέναντι στό «ἀκαδημαϊκό καί καλλιτεχνικό κατεστημένο» καί στίς «τραγελαφικές μορφές διαπαιδαγώγησης» πού πῆρε αὐτή.⁴⁴ Αὐτό τό κατεστημένο κρίνεται καί ἀπορρίπτεται ἀπό τή σκοπιά τῶν ἀπαιτήσεων τῆς γενικῆς κινητοποίησης. «Δέν εἶναι τίποτε ἄλλο (αὐτό τό κατεστημένο) παρά μιά ἀπό τίς τελευταῖες δάσεις τῆς ἀστικῆς ἀσφάλειας. Παρέχει τό πιό εὐσχημο πρόσχημα γιά νά ἀποφύγει κανεῖς τίς πολιτικές ἀποφάσεις». Ἡ προπαγάνδα τῆς κουλτούρας εἶναι «ἐνα εἶδος ὀπιου πού κρύβει τόν κίνδυνο καί προκαλεῖ τήν ἀπατηλή ἐντύπωση ὅτι ὑπάρχει τάξη. Ἀλλά αὐτό εἶναι μιά ἀνυπόφορη πολυτέλεια σέ μιά κατάσταση στήν ὁποία δέν χρειάζεται νά μιλοῦμε γιά παράδοση, ἀλλά νά δημιουργήσουμε μιά παράδοση. Ζοῦμε σέ μιά περίοδο τῆς ἱστορίας ὅπου ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό μιά τεράστια κινητοποίηση καί συγκέντρωση τῶν διαθέσιμων δυνάμεων».⁴⁵ Κινητοποίηση καί συγκέντρωση, γιά τί πράγμα; Αὐτό πού ὁ Ἑρνστ Γιούνγκερ μπορεῖ ἀκόμη νά τό χαρακτηρίσει ὡς σωτηρία τοῦ «συνόλου τῆς ζωῆς μας», ὡς δημιουργία ἐνός ἥρωικοῦ κόσμου ἐργασίας κ.ο.κ., παρουσιάζεται στήν πράξη, ὅλο καί καθαρότερα, σάν μιά ἀναδιάπλωση ὁλόκληρης τῆς ὑπαρξῆς στήν ὑπηρεσία τῶν πιό ἰσχυρῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων. Αὐτά καθορίζουν ἐπίσης τό αἶτημα γιά μιά νέα κουλτούρα. Ἡ ἀπαιτούμενη ἐντατικοποίηση καί ἐπέκταση τῆς πειθαρχίας τῆς ἐργασίας παρουσιάζει τήν ἐνασχόληση μέ τά «ἰδανικά μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἐπιστήμης καί μιᾶς τέχνης γιά τήν τέχνη» ὡς σπατάλη χρόνου. «Ὁλόκληρη ἡ λεγόμενη κουλτούρα μας εἶναι ἀνίκανη νά ἐμποδίσει ἀκόμη καί τό μικρότερο γειτονικό κράτος νά παραβιάσει τά σύνορά μας»· ἀλλά ἀκριδῶς αὐτό ἔχει σημασία. Ὁ κόσμος πρέπει νά μάθει ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν θά διστάσει οὔτε γιά μιά στιγμή «νά βγάλει ὅλους τούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς τῶν μουσείων μας στό σφυρί

τήν ευτυχία στά βιβλία του ως αναπόφευκτο έξοδο, ως αναγκαστική ανάπαυση και αναψυχή. Ἡ ευτυχία υπολογίζεται σέ σχέση μέ τήν ωφελιμότητα της, ὅπως ἀκριβῶς υπολογίζεται καί ἡ πιθανότητα κέρδους σέ σχέση μέ τό ρίσκο καί τό κόστος, καί μ' αὐτό τόν τρόπο συνδέεται ἀθόρυβα μέ τήν οικονομική ἀρχή αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Στόν ὠφελιμισμό, τό συμφέρον τοῦ ατόμου μένει ἐνωμένο μέ τό βασικό συμφέρον τῆς καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων. Ἡ ευτυχία του εἶναι ἀκίνδυνη καί αὐτό τό χαρακτηριστικό διατηρεῖται ἀκόμη καί στήν ὀργάνωση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου ἀπό τό αὐταρχικό κράτος: οἱ ἐπιτρεπόμενες χαρές ὀργανώνονται τώρα. Τό εἰδυλλιακό τοπίο, ὁ χώρος τῆς κυριακάτικης ευτυχίας γίνεται πεδίο ἀσκήσεων, τό πίκ-νίκ τοῦ μικροαστοῦ ἀντικαθίσταται ἀπό τόν προσκοπισμό. Αὐτό πού εἶναι ἀκίνδυνο γεννᾷ τήν ἴδια του τήν ἄρνηση.

Ἀπό τή σκοπιά τοῦ συμφέροντος τοῦ status quo, ἡ πραγματική κατάργηση τῆς καταφατικῆς κουλτούρας φαίνεται οὐτοπική: ὁρίζεται πέρα ἀπό τό κοινωνικό σύνολο μέ τό ὅποιο ἦταν δεμένη ὡς τώρα ἡ κουλτούρα. Στό μέτρο πού ἡ κουλτούρα σήμαινε, στή δυτική σκέψη, καταφατική κουλτούρα, ἡ κατάργηση τοῦ καταφατικοῦ χαρακτήρα της θά φαινόταν ὡς κατάργηση τῆς κουλτούρας καθεαυτῆς. Στό βαθμό ἐπίσης πού ἡ κουλτούρα εἶχε μεταστοιχειώσει ἐκπληρώσιμες, ἀλλά, στήν πραγματικότητα, ἀνεκπλήρωτες ἐπιθυμίες καί ἔνστικτα, θά ἔχανε τό ἀντικείμενό της. Ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ κουλτούρα ἔχει γίνει σήμερα περιττή, περιέχει ἕνα ἄλλο στοιχείο. Ἄν ἡ κουλτούρα χάνει τό ἀντικείμενό της στό αὐταρχικό κράτος, αὐτό δέν εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐκπλήρωσης, ἀλλά μιᾶς ἐπίγνωσης ὅτι ἀκόμη καί ἡ ἀπλή διατήρηση τῆς ἐπιθυμίας γιά ἐκπλήρωση εἶναι ἐπικίνδυνη μέσα στήν παρούσα κατάσταση. Ὅταν ἡ κουλτούρα θά φτάσει στό σημεῖο νά ἔχει νά ὑποστηρίξει τήν ἴδια τήν ἐκπλήρωση κι ὄχι ἀπλῶς τήν ἐπιθυμία γιά ἐκπλήρωση, δέν θά'ναι πιά ἱκανή νά τό κάνει αὐτό μέ περιεχόμενα πού ἔχουν, ἀπό μόνα τους, ἕναν καταφατικό χαρακτήρα. Τότε, ἡ «εὐγνωμοσύνη» θά εἶναι ἴσως πραγματικά ἡ οὐσία της, ὅπως ἔλεγε ὁ Νίτσε γιά κάθε ὠραία καί μεγάλη τέχνη.⁵² Ἡ ὁμορφιά θά βρεῖ μιά ἄλλη ἐνσάρκωση, ὅταν δέν θά παριστάνεται πιά ὡς πραγματική ψευδαίσθηση, ἀλλά, ἀντίθετα, θά ἐκφράζει τήν

πραγματικότητα και τή χαρά μέσα στην πραγματικότητα. Μιά ιδέα για τις δυνατότητες αυτές δίνεται από την ανεπιτήδευτη εμφάνιση όρισμένων ελληνικών αγαλμάτων, από τη μουσική του Μότσαρτ και του τελευταίου Μπετόβεν. Ίσως, όμως, να μην άνατεθεί στην τέχνη ή όμορφιά και ή απόλαυσή της. Ίσως μείνει χωρίς άντικείμενο ή τέχνη σάν τέτοια. Έδω κι έναν αιώνα τουλάχιστον, ή τέχνη δέν ύπάρχει για τόν κοινό άνθρωπο παρά μόνο μέσα στα μουσεια. Τό μουσειο ήταν τό πιό κατάλληλο μέρος για νά αναπαράγεται τό άποτράδηγμα του άτόμου από την πραγματικότητα και ή παρηγορητική εισχώρηση σ' έναν άξιοπρεπέστερο κόσμο – μία έμπειρία περιορισμένη χρονικά σέ ειδικές περιστάσεις. Αυτή ή μουσειακή ιδιότητα ήταν παρούσα και στην έθιμοτυπική μεταχείριση των κλασικών, όπου ή άξιοπρέπεια ήταν άρκετή για νά κατευνάσει όλα τά έκρηκτικά στοιχεία. Αυτό πού είχε πεί ή είχε κάνει ένας κλασικός συγγραφέας ή στοχαστής δέν πρέπει νά παίρνεται πολύ στά σοβαρά, γιατί άνήκει σ' έναν άλλο κόσμο και έπομένως, δέν θά μπορούσε νά ρθει σέ σύγκρουση μέ τόν τωρινό. Η πολεμική του αύταρχικού κράτους ενάντια στό μουσειακό (πολιτισμικό) κατεστημένο περιέχει ένα στοιχείο όρθής γνώσης· αλλά όταν αυτό τό κράτος πολεμά τίς «τραγελαφικές μορφές της διαπαιδαγώγησης», θέλει άπλως νά άντικαταστήσει άπαρχαιωμένες μεθόδους κατάφασης μέ πιό σύγχρονες.

Κάθε προσπάθεια νά σχεδιαστεί ή αντίθετη εικόνα της καταφατικής κουλτούρας καταλήγει άναπόφευκτα στό κλισέ των «νησιών των Μακάρων». Άλλά εΐναι καλύτερα νά δεχτούμε αυτό τό κλισέ παρά έκείνο του μετασχηματισμού της γής σ' ένα γιγάντιο κέντρο λαϊκής εκπαίδευσης, κλισέ πού μοιάζει νά όρίζεται στη δάση όρισμένων θεωριών για την κουλτούρα. Μιλούν για μία «γενική διάδοση των άξιών της κουλτούρας», για τό «δικαίωμα όλων των μελών του λαού στην άπόκτηση των αγαθών της κουλτούρας»,⁵³ για την «προαγωγή της σωματικής, πνευματικής και ήθικης καλλιέργειας του λαού». Άλλά όλα αυτά άπλως θά άνεδάσουν την ιδεολογία μιάς κοινωνίας, την όποία καταπολεμούν, στό συνειδητό τρόπο ζωής μιάς άλλης, θγάζοντας μία καινούρια άρετή από την αναγκαιότητά της. Όταν ό Κάουτσκυ μιλάει για την «εύτυχία πού θά έρθει», εν-

νοεῖ κυρίως «τά εὐεργετικά ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς», καί στήν «ἀπόλαυση πού νιώθει ἐκεῖνος πού καταλαβαίνει μέσα στήν ἐπιστήμη καί τήν τέχνη, στή φύση, στό σπόρ καί τό παιχνίδι».⁵⁴ «Ὅλα αὐτά πού δημιουργήθηκαν μέχρι τώρα στήν κουλτούρα... πρέπει νά τεθοῦν στή διάθεση τῶν μαζῶν», πού καθήκον τους εἶναι «νά κατακτήσουν ὁλόκληρη αὐτή τήν κουλτούρα γιά λογαριασμό τους».⁵⁵ Ἀλλά αὐτό δέν μπορεῖ νά σημαίνει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν κατάκτηση αὐτῶν τῶν μαζῶν ἀπό τό κοινωνικό σύστημα πού ἐπιβεβαιώνεται ἀπό «ὁλόκληρη τήν κουλτούρα». Τέτοιες ἀπόψεις παραλείπουν τό σπουδαιότερο: τήν κατάργηση αὐτῆς τῆς κουλτούρας. Αὐτό πού εἶναι ἀπάτη δέν εἶναι τό πρωτόγονο, ὑλιστικό στοιχεῖο τῆς ιδέας γιά τά «νησιά τῶν Μακάρων», ἀλλά ἡ διαιώνισή του. Ὅσο εἶναι εὐμετάβλητος, ἀσταθής ὁ κόσμος, θά ὑπάρχουν συγκρούσεις, λύπες καί θάσανα ἀρκετά γιά νά καταστρέψουν τήν εἰδυλιακή εἰκόνα. Ὅσο ὑπάρχει τό βασίλειο τῆς ἀναγκαιότητας, θά ὑπάρχει ἀρκετή ἔνδεια. Ἀκόμη καί μιά μή καταφατική κουλτούρα θά βαρύνεται ἀπό τή μεταβλητότητα καί τήν ἀναγκαιότητα· θά'ναι ἕνας χορός πάνω στή φωτιά, ἕνα γέλιο μέσα στά δάκρυα, ἕνα παιχνίδι μέ τό θάνατο. Ὅσο ἰσχύει αὐτό, ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ζωῆς θά εἶναι καί ἀναπαραγωγή τῆς κουλτούρας: θά συνεχίσει νά δίνει μορφή σέ ἀνεκπλήρωτες ἐπιθυμίες, νά ἐξαγνίζει τά ἀνικανοποίητα ἔνστικτα. Στήν καταφατική κουλτούρα, ἡ παραίτηση συνδέεται μέ τήν ἐξωτερική φθορά τοῦ ἀτόμου, μέ τή συμμόρφωσή του μέ ἕνα κακό σύστημα. Ὁ ἀγώνας ἐνάντια στό ἐφήμερο δέν ἀπελευθερώνει ἐδῶ τόν αἰσθησιασμό, ἀλλά τόν ὑποβαθμίζει, γιατί αὐτός ὁ ἀγώνας δέν μπορεῖ νά γίνει παρὰ μόνο κάτω ἀπ' αὐτόν τόν ὄρο. Αὐτή ἡ ἀπουσία τῆς εὐτυχίας δέν εἶναι μεταφυσική. Εἶναι τό ἔργο μιᾶς ἀνορθολογικῆς κοινωνικῆς ὁργάνωσης. Ἡ κατάργηση αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ὁργάνωσης δέν θά καταργήσει τό ἄτομο ὅπως τήν καταφατική κουλτούρα, ἀλλά ἀντίθετα θά τό ὁλοκληρώσει. Καί «ἂν μιά μέρα βροῦμε κάτι πού νά πλησιάζει τήν εὐτυχία, τότε δέν θά μπορούμε νά κάνουμε τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν προαγωγή τῆς κουλτούρας».⁵⁶

Γιά τόν ἡδονισμό.

Ἡ ἰδεαλιστική φιλοσοφία τῆς ἀστικῆς ἐποχῆς ἀποπειράθηκε νά συλλάβει τό καθολικό – πού ὑποτίθεται ὅτι ἐκφράζονταν διά μέσου τῶν ἀπομονωμένων ἀτόμων – μέσα ἀπό τήν ἔννοια τοῦ Λόγου. Τό ἄτομο ἐμφανίζεται μέ τή μορφή ἐνός ἐγώ ἀπομονωμένου καί σέ ἀντίθεση μέ τά ἄλλα, σ' ὅτι ἀφορᾷ τίς ἐπιθυμίες, τίς σκέψεις καί τά συμφέροντά του. Ἡ ἀπομόνωση αὐτῇ αἰρεται καί οἰκοδομεῖται ἕνας κοινός κόσμος γιά ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν ἡ συγκεκριμένη ἀτομικότητα ἀνάγεται στό ὑποκείμενο τῆς σκέψης, στό λογικό ἐγώ. Οἱ νόμοι τοῦ Λόγου ὁδηγοῦν τελικά στή δημιουργία μιᾶς κοινότητας ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους, πού ὡς τότε, ἀκολουθοῦσαν ἀποκλειστικά τά ἰδιαίτερα συμφέροντά τους. Ὅρισμένες τουλάχιστον μορφές ἐποπτείας καί σκέψης μποροῦν νά θεωρηθοῦν καθολικές καί, ἀπό τήν ὀρθολογικότητα τοῦ προσώπου μποροῦν νά ἐξαχθοῦν κάποιες γενικές ἀρχές συμπεριφορᾶς. Καθώς τό ἄτομο μπορεῖ νά συμμετέχει σ' αὐτήν τήν καθολικότητα, ὄχι μέ τήν ἐμπειρική πολλαπλότητα τῶν ἀναγκῶν, τῶν ἐπιθυμιῶν καί τῶν ἱκανοτήτων του, ἀλλά μόνο ὡς ὄν προικισμένο μέ Λόγο, σ' αὐτήν τήν ἰδέα τοῦ Λόγου ἐμπεριέχεται ἤδη ἡ θυσία τοῦ ἀτόμου. Ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου δέν μπορεῖ νά συντελεστεῖ μέσα στό βασίλειο τοῦ Λόγου: ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν καί τῶν ἱκανοτήτων του, ἡ ἴδια ἡ εὐτυχία του, παίρνει ἕνα χαρακτηρισμό αὐθαίρετο καί ὑποκειμενικό καί δέν μπορεῖ νά ἔρθῃ σέ συμφωνία μέ τήν καθολική ἐγκυρότητα τῆς ὑψιστῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος: «Εἶναι τό ἐντελῶς ἰδιαίτερο στόν καθένα αἶσθημα τῆς ἀπόλαυσης καί τῆς δυσαρέσκειας, πού καθορίζει τί μπορεῖ νά τοῦ φέρεται τήν εὐτυχία, ἀλλά ἀκόμη καί στό ἴδιο ὑποκείμενο, τό αἶσθημα αὐτό ὑπόκειται σέ ποικίλες ἀλλαγές καθὼς οἱ ἀνάγκες του ἀλλάζουν. Ἐπομένως, ἕνας νόμος, πού παρουσιάζεται ὡς ὑποκειμενικά ἀναγκαῖος (ὅπως ἕνας φυσικός νόμος), τελικά ἐμφανίζεται, ἀντικειμενικά, ὡς μία τυχοῦσα πρακτική ἀρχή, πού ἐπιδέχεται ποικίλες μεταβο-